

ULOGA BEGRADSKJE OBAVJEŠTAJNE I REVOLUCIONARNO- TERORISTIČKE MREŽE U SARAJEVSKOM ATENTATU I SUODGOVORNOST SRBIJE ZA IZBIJANJE PRVOG SVJETSKOG RATA

Tihomir RAJČIĆ
OŠ Kneza Mislava, Kaštel Sućurac
Split, Hrvatska

UDK: 355.40 : 94(497.6 Sarajevo)“1914“
DOI: 10.21857/mzvktld69
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 21. travnja 2022.

Autor u ovom članku, kroz rekonstrukciju tajne beogradske obavještajne i revolucionarno-terorističke mreže, nastavlja svoje istraživanje razine suodgovornosti Kraljevine Srbije za I. svjetski rat.¹ U tom je smislu posebno važno što je vladin vrh u Beogradu od 1905. organizirao, nadzirao i financirao obavještajnu i revolucionarno-terorističku mrežu koja je pod imenom *Srpska odbrana* djelovala u osmanskoj Makedoniji, a od 1908. pod imenom *Narodna odbrana* i u austrougarskoj Bosni i Hercegovini. U tom je smislu posebno važno što je Sarajevski atentat teško zamisliv bez dobro uhodane mreže koju je u Bosni i Hercegovini stvorila *Narodna odbrana*. Zato Sarajevski atentat podcrtava suodgovornost vladinog vrha Kraljevine Srbije za europsku diplomatsku krizu koja je krajem srpnja i početkom kolovoza 1914. eksplodirala u globalni sukob koji danas poznajemo kao I. svjetski rat. Članak se, najvećim dijelom, temelji na dokumentima iz voluminozne zbirke *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903.-1914.*

Ključne riječi: beogradska mreža, obavještajni kanali, Narodna odbrana, četnici, odgovornost srbijanske vlade.

UVOD

Djelatnost beogradske obavještajne i revolucionarno-terorističke mreže započela je 1902. kao privatna inicijativa uglednih građana pod imenom *Makedonski komitet*, čije je sjedište bilo u Beogradu i koji je od 1904. pokrenuo četničku gerilsku akciju u tadašnjoj osmanskoj Makedoniji. Tu je akciju, neizravno, nadziralo Ministarstvo vanjskih poslova Srbije. Zbog slabih rezultata u borbi protiv bugarskih komitskih gerilaca, a još više zbog straha da organizacija ne izmakne kontroli, beogradska je vlada *Makedonski komitet* 1905. uzela u svoje

¹ Tihomir RAJČIĆ, Problem uloge Kraljevine Srbije u Sarajevskom atentatu i izbijanju Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 59/2017., Zagreb - Zadar, 2017., 407 – 435; Tihomir RAJČIĆ, Stogodišnja kontroverza o suodgovornosti Srbije za Sarajevski atentat i I. svjetski rat, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 62/2020., Zagreb - Zadar, 2020., 317 – 356.

ruke i ustrojila ga kao organizaciju *Srpska obrana*. Vodstvo te organizacije bilo je u sastavu konzularnog odjela Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu, a njezin predsjednik bio je trenutni ministar vanjskih poslova što su najčešće bila dvojica najutjecajnijih tadašnjih srbijanskih političara, Milovan Milovanović i Nikola Pašić. Uz njih i još jedanaest utjecajnih dužnosnika Ministarstva vanjskih poslova, važno je spomenuti srbijanskog diplomata Jovana M. Jovanovića² koji je 1914. kao poslanik u Beču bio svjestan opsega i karaktera begradske mreže koja je stajala iza Sarajevskog atentata. *Srpska* je *odbrana* nedugo nakon početka krize oko austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908. po nalogu begradske vlade i pod nadzorom posebnog činovnika Ministarstva vanjskih poslova u prosincu 1908. fiktivno transformirana u organizaciju *Narodna odbrana* čiji su tajni obavještajni kanali u Bosni i Hercegovini bili važni za organizacijsku pozadinu Sarajevskog atentata.

Vrlo važna pozadina ovakvog razvoja događaja napeta je suradnja časnika-zavjerenika i političara nakon surovog begradskog prevrata od 11. lipnja 1903.

NAPETA SURADNJA ZAVJERENIKA I POLITIČARA 1903. – 1914.

U ranojutarnjim satima 11. lipnja 1903. skupina časnika zavjerenika revolverima je izrešetala i mačevima sasjekla, a zatim u dvorište kraljevskog dvora bacila kralja Aleksandara Obrenovića i kraljicu Dragu. Među 112 vojnih i civilnih zavjerenika i 5 političara podupiratelja ovog surovog prevrata bio je satnik Dragutin Dimitrijević, kasniji utjecajni vojni obavještajac, te poručnik Vojislav Tankosić,³ koji je kasnije bio istaknuti vođa četničkih gerilaca i suorganizator Sarajevskog atentata.

Nakon prevrata zavjerenici su namjeravali osnovati vojnu vladu, ali je među njima prevladalo mišljenje kako vlast treba prepustiti civilnim političarima. Stoga je formirana svojevrsna vlada nacionalnog jedinstva u kojoj su, osim zavjereničkih vođa, bili i predstavnici svih parlamentarnih stranaka. U stvarnosti

² Ljiljana ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Predgovor priređivača, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, knjiga II-dodatak 1*, 9, 13 – 15, 17; Str. Pov. Br. 104^e, 23. I. 1908., Prilog I. Uticajne ličnosti u organizacije Srpska odbrana 1908. godine; Lj. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Srpska odbrana, Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga III, dodatak *Organizacija Srpska odbrana*, 1908. godine, Beograd, 2011., 83, 84, 301, 302, 417, 418; Mihajlo VOJVODIĆ, Vranjski odbor, *Dokumenti i spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903.-1914.*, knjiga III., svezak 4., Beograd, 2014., 664; Vladimir ILIĆ, *Srpska četnička akcija 1903.-1912.*, Beograd, 2011., 77.

³ Živan ŽIVANOVIĆ, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, Knjiga četvrta, Beograd, 1925., 298 – 300; Milan Ž. ŽIVANOVIĆ, *Pukovnik Apis. Solunski proces hiljadu devetsto sedamnaeste*, Beograd, 1955., 652 – 668.

ta je vlada bila marioneta zavjerenika koji su sazvali Narodnu skupštinu koja je, pod njihovim strogim nadzorom, za kralja jednoglasno izabrala Petra Karđorđevića. Da bi zadržali i učvrstili svoj utjecaj zavjerenici su prevrat iz 1903. u javnosti predstavili kao revoluciju koja je imala potporu čitavog časničkog zbora, vojske i naroda. Ovo gledište prihvatili su i političari pa je ono ušlo u službenu političku terminologiju Srbije. Utjecaj zavjerenika bio je toliki da je stalno postojao strah od novog državnog udara što je bila prijetnja ne samo političarima nego i kralju. Ovo tzv. „zavjereničko pitanje“ djelomično je riješeno u svibnju i lipnju 1906. Naime, nakon pritiska mlađih zavjerenika koji su, na čelu s Dragutinom Dimitrijevićem – Apisom, bili spremni i na korištenje sile i nakon što je tadašnji premijer Nikola Pašić zavjereničke vođe doslovno molio da se povuku nudeći im vrlo obilne financijske nagrade, umirovljenje je prihvatilo šest glavnih zavjerenika. Ipak, ovaj politički aranžman samo je naglasio političku snagu zavjerenika pa je njihov utjecaj i dalje bio vrlo velik.⁴

Časnicima-zavjerenicima u svemu je na ruku išla i kronična politička nestabilnost u tadašnjoj Srbiji zbog napete političke borbe između Radikalne stranke i Samostalne radikalne stranke koje su na prvim izborima održanim nakon prevrata 1903. osvojile 43,1 % odnosno 40,6 % skupštinskih mandata. Ti su se rezultati, uz manje varijacije, ponovili na izborima 1905., 1906., 1908. i 1912., što je otežavalo formiranje stabilnih vlada kojih se u razdoblju od 1903. do 1914. izmijenilo ukupno osamnaest.⁵

U pozadini ovih političkih napetosti beogradska vlada organizirala je i izravno nadzirala obavještajnu i revolucionarno-terorističku mrežu u kojoj su djelovali mnogi časnici-zavjerenici iz 1903.

BEOGRADSKA MREŽA POD NADZOROM VLADINOG VRHA

Kao što je već rečeno, vodstvo beogradske mreže, koja je od 1905. nosila ime *Srpska obrana*, djelovalo je u sastavu konzularnog odjela Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu. Predsjednik *Srpske odbrane* bio je trenutni ministar vanjskih poslova, što su najčešće bili Milovan Milovanović i Nikola Pašić. Uz njih, u

⁴ LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Odnosi Srbije sa francuskom i Engleskom 1903-1914.*, 102, 103, 174, 175, 184, 185, 211, 214, 215; V. KAZIMIROVIĆ, *Crna ruka*, Kragujevac, 1997., 240 – 248; Milan Ž. ŽIVANOVIĆ, *Pukovnik Apis. Solunski proces hiljadu devetsto sedamnaeste*, Beograd, 1955., 654; Dimitrije DJORDJEVIĆ, *The 1905. Parliamentary Crisis in Serbia*, *Balkanica*, XLVII (2016.), Beograd, 2016., 197, 201, 209, 212.

⁵ Ž. ŽIVANOVIĆ, *Politička istorija Srbije*, 358, 361, 362; Olga POPOVIĆ-OBRADOVIĆ, *The Paliamentary system in Serbia. 1903.-1914.*, Beograd, 2013., 240, 241, 601 – 608, 613.

beogradsku mrežu bilo je uključeno jedanaest dužnosnika Ministarstva vanjskih poslova među kojima su i utjecajni srbijanski diplomat Jovan M. Jovanović, koji je kao ministar vanjskih poslova bio predsjednik *Srpske odbrane*, što znači da je on u ključnim danima europske „srpanjske krize“ 1914. kao srbijanski poslanik u Beču bio svjestan opsega, utjecaja i karaktera kasnije djelatnosti begradske mreže u austrougarskoj Bosni i Hercegovini. U djelatnosti begradske mreže sudjelovali su i ministri unutrašnjih poslova, ali i ministri obrane među kojima valja spomenuti generale, kasnije vojvode (feldmaršale) Radomira Putnika i Stepu Stepanovića.⁶

U doba izbijanja krize oko austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, početkom listopada 1908., u tijeku je bila transformacija *Srpske odbrane* u organizaciju *Narodna odbrana*. Ta je transformacija službeno provedena 14. prosinca 1908. pod nadzorom posebnog činovnika beogradskog Ministarstva vanjskih poslova. Usporedo s time, *Narodna odbrana* postala je dio javne političke predstave koju organizirao ministar tadašnji srbijanski ministar vanjskih poslova Milovan Milovanović. On je 7. listopada 1908. u beogradskoj gradskoj vijećnici s dvadesetak javnih osoba, navodno, osnovao *Narodnu odbranu* koja je prikupljanjem dobrovoljnih priloga i dragovoljaca za rat te obavještajnom i propagandom djelatnošću trebala zaustaviti austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine. U ovoj političkoj predstavi sudjelovao je i tadašnji djelatnik u propagandnom odjeljenju Ministarstva vanjskih poslova poručnik Vojislav Tankosić. Nakon što je beogradska vlada 31. ožujka 1909. službeno prihvatila austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine, *Narodna odbrana* je, opet navodno, transformirana u kulturno-prosvjetno društvo koje je trebalo štititi i propagirati srpske interese u Bosni i Hercegovini.⁷

⁶ Predgovor priređivača, *Dokumenti II-dodatak 1*, 9, 13 – 15, 17; Str. Pov. Br 104, 4. II. 1908., 83, 84.; Srpska odbrana, *Dokumenti III/dodatak*, 417, 418; Vranjski odbor, *Dokumenti III/4*, 664; Prilog I: Uticajne ličnosti u organizacije Srpska odbrana 1908. godine. Vrhovni odbor S.O. Predsednici (ministri inostranih dela): N. P. Pašić, dr. M. Đ. Milovanović; Konzularno odeljenje MID-a i operativni koordinativni centar akcije S.O, *Dokumenti III-dodatak*, 301, 302; Vladimir LIČ, *Srpska četnička akcija 1903.-1912.*, 77; Jovanović, Jovan M, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29378>, pristupljeno 18. XI. 2021.

⁷ Sidney BRADSHAW FAY, *The Origins of the World War* vol II, New York, 1928., 80, 81, 84; Luigi ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914.*, volume I., London, New York, Toronto, 1952., 222; Luigi ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914.*, volume II., Westport, Connecticut, 1980., Reprint, 25, 26; Čedomir A. POPOVIĆ, Sarajevski atentat i organizacije Ujedinjenje ili smrt, *Nova Europa*, knj. XXV., sv. 7., Beograd, 1932., 397, 398. Odbor za Narodnu Odbranu-Beograd, Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije. Beograd, 12. XII. 1908.; Odbor za Narodnu odbranu-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, Ministarstvu vojnom, 17. XII. 1908.; Stanoje STANOJEVIĆ, *Ubistvo austrougarskog prestolonaslednika Ferdinanda*, Beograd, 1923., 38, 39.

U stvarnosti je *Narodna odbrana* nastavila tajno djelovati kao produžena ruka Ministarstva vanjskih poslova, odnosno beogradskog vladinog vrha.

Sve u svemu, *Srpska odbrana* i *Narodna odbrana* bile su jedna te ista obavještajna i revolucionarno-teroristička organizacija koju je beogradski vladin vrh upotrebljavao najprije u osmanskoj Makedoniji, a zatim u austrougarskoj Bosni i Hercegovini.

Koliko je to istina svjedoči podatak da je Nikola Pašić⁸ kao predsjednik vlade u veljači 1908. ministru financija naložio da za potrebe četnika, odnosno *Srpske odbrane*, iz državnog proračuna isplati barem 30 000 dinara. Obrazlažući ovaj svoj nalog, Pašić je naglasio kako je posrijedi „rad po pitanju naše zagranične odbrane koji iziskuje neophodne svakodnevne izdatke“. U svom nalogu Pašić se referirao na iznose koje je srbijanska Narodna skupština, jednom 1905. i dva puta 1906., odobrila „za odbranu srpskih interesa u Staroj Srbiji i Makedoniji“, odnosno u tadašnjoj osmanskoj Makedoniji. Ovdje svakako treba dodati kako je važna sastavnica nacionalnog programa srbijanske vlade bila i Bosna i Hercegovina. U pozadini takvog gledanja bile su ambicije Nikole Pašića da 4,5 milijuna stanovnika osmanske Makedonije i jugoistočnih područja Austro-Ugarske koje je smatrao Srbima, okupi oko Srbije.

Ovaj je nacionalni program isprva bio usmjeren prema osmanskoj Makedoniji, dok je pitanje Bosne i Hercegovine aktualizirano tek poslije austrougarske aneksije

⁸ Nikola Pašić (1845. – 1926.) bio je srbijanski političar i državnik. Kao dugogodišnji lider najjače srbijanske političke snage Narodne radikalne stranke, Pašić je bio utjecajan u Kraljevini Srbiji, a nakon I. svjetskog rata i u Kraljevini SHS. Ključan cilj njegove politike bilo je oslobođenje i okupljanje srpskog naroda u jednu državu pri čemu je iz njegove perspektive srpsko nacionalno oslobođenje bilo najvažniji nacionalni cilj, važniji od stvaranja društva liberalnih građanskih sloboda. U ideološkom smislu, Pašić je zagovarao slavensku civilizaciju s vanjsko-političkim osloncem na Rusiju. Zbog svega ovoga, Pašić se u trenutku stvaranja južnoslavenske države zauzimao za to da Srbija dobije samo ona područja koja ne bi dovela u pitanje srpsko- pravoslavnu većinu u budućoj državi u kojoj je vladao u interesu velikosrpskih krugova, služeći se pritom svim oblicima državnog nasilja. Pašićevu povijesnu ulogu na vrlo upečatljiv sažela je srbijanska povjesničarka i bivša političarka Latinka Perović sljedećim riječima: „U zemlji bez tradicije, odgojena u obitelji, školi crkvi vojsci, malobrojna inteligencija je obnovi srednjovjekovne prošlosti, kroz ideju oslobođenja i ujedinjenja dala djelotvornu snagu. Nikola Pašić je personificirao taj proces.“ Za temu o kojoj je ovdje riječ valja imati na umu da je, u trenutku kad su 28. lipnja 1914. ispaljeni sudbonosni sarajevski pucniji, Nikola Pašić imao jedanaestogodišnje osobno iskustvo s beogradskim zavjerenicima koji su pritiscima, ali i otvorenim prijetnjama oblikovali službenu politiku Srbije i koji su činili okosnicu beogradske mreže koja je organizirala Sarajevski atentat. Latinka PEROVIĆ, Historian Đorđe Stanković, Prof. PhD (1944–2017), *Tokovi istorije*, 3/2018., 162; Perović, Latinka <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47708>, pristupljeno 23. 6. 2020.; Olga POPOVIĆ-OBRAĐOVIĆ, *The Parliamentary system in Serbia. 1903.-1914.*, Beograd, 2013., 15, 17 – 20, 588; Pašić, Nikola, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46946>, pristupljeno 28. 5. 2022.

u listopadu 1908. Ključno je to što je time, prema riječima tadašnjeg britanskog poslanika u Beogradu J. B. Whiteheada, uništena nada da će nominalna vlast propadajućeg Osmanskog Carstva nad Bosnom i Hercegovinom Srbiji omogućiti da u konačnici dobije ove pokrajine, pa je austrougarska aneksija predstavljala „razorni udarac njihovim najvažnijim ambicijama“.⁹

Beogradski vladin vrh tajnim je isplatama iz posebnog fonda državnog proračuna izdržavao četničke gerilce i razne obavještajce koji su dobivali plaće koje su se kretale od vrlo pristojnih 150 dinara mjesečno za neke četničke vojvode do npr. 55 dinara mirovine za obitelj jednog poginulog vojvode, dok su obični četnici i povjerenici dobivali znatno manje iznose. Uz to, vlada je četnike i obavještajne aktiviste naoružavala, oblačila, hranila i liječila za što je npr. u rujnu 1908. potrošila impozantnih 10.015,20 dinara. Realna vrijednost ovih plaća i potpora postaje jasnija kada se zna da je plaća učitelja početnika u tadašnjoj Srbiji iznosila otprilike 60 dinara mjesečno, dok je plaća iskusnog i fakultetskog obrazovanog činovnika iznosila otprilike 500 dinara mjesečno.¹⁰

Kad se znasve ovo, vrlo je zanimljivo izvješće spomenutog britanskog poslanika u Beogradu J. B. Whiteheada iz travnja 1907. u kojem se novčani iznosi što ih je srbijanska Narodna skupština 1906. odobrila za *Srpsku odbranu* opisuju kao „praktično novac za tajnu službu“ kojim se financiran gerilski pokret u osmanskoj Makedoniji u čijem su vodstvu djeluju mnogi poznati ljudi iz političkog, vojnog i obrazovnog svijeta Srbije.¹¹ Koliko je ova tvrdnja istinita svjedoče povjerljivi dokumenti begradske mreže u čijem je radu sudjelovao spomenuti diplomat Jovan M. Jovanović, koji je kao šef konzularnog odjeljenja Ministarstva vanjskih poslova jedno vrijeme bio izravno nadležan za četnike, te konzul Bogdan

⁹ Dimitrije ĐORĐEVIĆ, *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije (1906.-1911.)*, Beograd, 1962., 42, 43; David MACKENZIE, *Apis: Congenial Conspirator. The life of Colonel Dragutin T Dimitrijević*, New York, 1989., 55; Mr. Whitehead to Sir Edward Grey, G. P. GOOCH, Harold TEMPERLEY, *British Documents on the Origins of the War 1898.-1914., vol. V. Middle East. Macedonian problem and Anexation of Bosnia, 1903-1909.*, London, 1928., 437, 438.

¹⁰ Ministarstvo inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd, Strog. Pov. 219, koncept, 13. IV. 1908.; Izvršni odbor S.O. Vranje, Vrhovni odbor S.O. Beograd, 2. IX. 1908., *Dokumenti III-dodatak* 143, 260, 261; LJ. A. PEJKOVIĆ, *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom*, 185.

¹¹ Enclosure in Despatch from Mr. J. B. Whitehead, No. 26 of April 11, 1907., G. P. GOOCH, Harold TEMPERLEY, *British Documents on the Origins of the War 1898.-1914., vol. V. Middle East. Macedonian problem and Anexation of Bosnia, 1903-1909.*, London, 1928., 116, 117.

¹² Organizacija *Crna ruka*, pravim imenom *Ujedinjenje ili smrt*, osnovana je u svibnju 1911. u Beogradu u stanu bojnika Velimira Vemića. Pored Vemića, vodstvo novoosnovane organizacije činilo je još 17 pojedinaca koji su se zakleli na njezin ustav, među kojima je bio pukovnik Dragutin Dimitrijević – Apis, srbijanski diplomat, i djelatnik begradske mreže Bogdan Radenković i poznati četnički lider i kasniji suorganizator Sarajevskog atentata bojnik Vojislav Tankosić. Oni su, s vremenom, postali vodstvo organizacije čiji je glavni cilj bio revolucionarnim sredstvima Srbiji priključiti Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju, Kosovo, tadašnju bansku Hrvatsku, Dalmaciju i

Radenković koji je kasnije bio jedan od osnivača Crne ruke.¹² U radu ove mreže sudjelovao je i spomenuti general, kasnije vojvoda (feldmaršal) Radomir Putnik i general Nikodije Stefanović koji je jedno vrijeme bio čelnik središnjice *Srpske odbrane*. Među brojnim djelatnim vojnim časnicima i dočasnici koji su sudjelovali u radu beogradske mreže bio je i satnik, kasnije bojnik Ljubomir Vulović koji je kasnije bio član *Crne ruke* i koji je kao granični časnik sudjelovao u organizaciji beogradske mreže austrougarskoj Bosni i Hercegovini. U radu ove mreže sudjelovao je i spomenuti poručnik, kasnije satnik Vojislav Tankosić koji je imao odlučnu ulogu u organizaciji Sarajevskog atentata.¹³

Koliko je ova mreža bila pod nadzorom vladinog vrha Kraljevine Srbije svjedoči konzularni djelatnik Milan Rakić koji je tijekom službovanja u Skopju srpskim četnicima u osmanskoj Makedoniji osobno raznosio oružje i nadzirao njihovu djelatnost. Čak štoviše, Rakić je u siječnju 1906. iz Vranja, glavnog četničkog središta na krajnjem jugu Srbije, osobno prokrijumčario 49 revolvera i 1750 revolverskih i pušćanih metaka što je u svom izvješću Ministarstvu vanjskih

Vojvodinu. U tom je smislu karakteristično što je *Crna ruka* u programskom smislu osnovana „u cilju ostvarenja narodnih ideala-ujedinjenja srpstva“, i to ponajprije revolucionarnom borbom pri čemu je trebala utjecati na sve „službene činioce u Srbiji“ i koju se smatralo središtem nacionalnog ujedinjenja, te „na sve društvene slojeve i cjelokupni društveni život u njoj“ u čemu treba namjeru omasovljavanja organizacije čiji broj je, prema različitim podacima, dosegao od 500 do 2500 članova. Prema ustavu organizacije predviđeno je izvođenje „širih revolucionarnih pokreta“ koje je trebao odobriti vrh organizacije. U tom je smislu zanimljiv i pogled na važnost Sarajevskog atentata koji je Apis odobrio na svoju ruku, ali je nakon sastanka vodstva *Crne ruke* odlučeno da se atentatori povuku, što nije ostvareno. Činjenica da je svaki član bio u potpunosti podređen organizaciji kojoj je trebao dostavljati sve, pa čak i službene informacije kojima je raspolagao, što je vrlo znakovito s obzirom na faktičku upućenost članova organizacije u državne poslove, ukazuje da je vodstvo *Crne ruke* željelo ostvariti puno sveobuhvatniji utjecaj od onog koji su imali zavjerenici iz 1903., tim više što se za nelojalne članove predviđala smrtna kazna. Sve u svemu, *Crna ruka* je programski i organizacijski bila vrlo nalik na prethodno opisane vladine organizacije *Srpska odbrana* odnosno *Narodna odbrana* kojima su i pripadali osnivači *Crne ruke*. Ipak, gledano iz perspektive službenog Beograda, *Crna ruka* bila je remetilački činilac jer je bila izvan vladinog izravnog nadzora i jer je imala konkretne političke ambicije koje su smatrane opasnim. Zato ne čudi što je vojni tužitelj na Solunskom procesu 1917. *Crnu ruku* opisao kao terorističku organizaciju koja je bila iznad države i zakona, koja se služila nasiljem i koja je u utjecajem na vojsku i političare „izazvala jednu od najtežih i najdužih državnih kriza“ nastojeći korištenjem vojske iz novooslobođenih područja izvesti državni prevrat, ukinuti parlamentarnu demokraciju i uvesti vojnu diktaturu u kojoj bi vladu činili njihovi ljudi. *Tajna prevrtana organizacija. Izveštaj sa pretresa vojnog suda za oficire u Solunu*, Solun, 1918., 1, 32, 354, 357 – 361, 368 – 374; Milan Ž. ŽIVANOVIĆ, *Pukovnik Apis. Solunski proces hiljadu devetsto sedamnaeste*, 669, 670; David MACKENZIE, *Apis: Congenial Conspirator. The life of Colonel Dragutin T Dimitrijević*, 67 – 75.

¹³ Prilog III. Pseudonimi i imena četničkih vojvoda i značajnijih ličnosti u Organizaciji Srpska odbrana 1907. godine. Spisak učinjenih izdataka za Odbranu Srpstva 1907. godine, (26. I.-29. VI.); LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ž. ANIĆ, *Dokumenti II-dodatak* 3, 595 – 599; Prilog 1. Uticajne ličnosti u akciji organizacije Srpska odbrana 1908. godine; LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 299 – 303.

poslova u Beogradu prokomentirao ovako: „Sve sam lijepo prenio preko granice, ali u buduću ne treba prenositi tolike količine jer upadaju u oči.“¹⁴

Uz četnike, u ovu su mrežu bile uključene i političke i kulturno-obrazovne organizacije o čemu svjedoči izvješće srbijanskog generalnog konzula u Skopju Živojina Balugdžića kako „učitelji, svećenici, vojvode, četnici pa i članovi centralnog odbora stalno agitiraju na terenu“ za tadašnje izbore za osmanski parlament u Carigradu, za što je Balugdžić od Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu zatražio, i dobio, znatnu svotu od 20 000 dinara.¹⁵

U tom je smislu vrlo zanimljiv podatak kako je krajem 1908. u spomenutom gradiću Vranju, a uoči transformacije *Srpske odbrane* u *Narodnu odbranu*, za potrebe četnika bilo uskladišteno 200 tisuća metaka, 500 pušaka, 60 ručnih bombi, velika količina dinamita i vojnih uniformi. Ovom vojnom opremom mogla su se napuniti dva željeznička vagona.¹⁶

Ipak, djelatnost begradske mreže nije bila bez problema, pa čak i situacija potencijalno opasnih po red i mir u Srbiji. Primjer toga je dopis generala Nikodija Stefanovića koji se krajem studenog 1907. lokalnom odboru *Srpske odbrane* u Vranju žalio na opasnu navalu nezadovoljnih četnika. „Zadnjih nekoliko dana nemam mira od naših četnika koji iz Vranja dolaze u Beograd. Koliko ovo može biti neugodno za vladu, spomenut ću samo to, da je moj ured u neposrednoj blizini austrougarskog poslanstva. Ovu muku muči i Ministarstvo vanjskih poslova.“¹⁷

Zato je vrlo zanimljivo britansko razotkrivanje stvarnog karaktera *Srpske odbrane* koje je u Beogradu ostavilo vrlo neugodan dojam. Naime, britanski poslanik u Beogradu J. B. Whitehead je u veljači i travnju 1907. intervenirao kod tadašnjeg premijera i ministra vanjskih poslova Nikole Pašića tražeći od njega da zaustavi formiranje četničkih postrojbi i njihove napade na bugarska sela u osmanskoj Makedoniji. „Naglasio sam da je dobro poznato da su četničke skupine subvencionirane iz Srbije i da su, dijelom, pod zapovjedništvom srbijanskih časnika i da je skoro neizbježno zaključiti kako je srbijanska vlada u takvom položaju da može utjecati na zaustavljanje napada,“ napisao je Whitehead u

¹⁴ Milan RAKIĆ, *Konzulska pisma 1905.-1911.*, Beograd, 1985., 71, 320 – 321.

¹⁵ Generalni konzul Kraljevine Srbije-Skopje. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu. Đ. Milovanoviću-Beograd. Strog. pov. br. 617., 10. IX. 1908.; Generalni konzul Kraljevine Srbije-Skopje. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu. Đ. Milovanoviću-Beograd. Strog. pov. br. 625, 31. XI. 1908.; LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 274. 277.

¹⁶ Izvršni odbor S.O.- Vranje. Vrhovnom odboru S.O. Beograd, Str. Pov. br. 687., 5. XII. 1908.; Jovan T. Marković, sekretar Vrhovnog odbora S. O.-Beograd. Generalu Nikoli Stefanoviću predsedniku Centralnog odbora S. O-Beograd, 10. XII. 1908.; *Dokumenti III-dodatak*, 285, 286, 290.

¹⁷ General Nikodije Stefanović, bivši predsednik centralnog odbora S. O-Beograd. Izvršnom odboru S.O. Vranje, 30. XI. 1907., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ž. ANIĆ, *Dokumenti II-dodatak* 3, 472.

svome izviješću. Na ovaj zahtjev Pašić je odgovorio kako je novac koji je odobrila Narodna skupština, navodno, namijenjen makedonskim izbjeglicama, a da se četnici financiraju privatnim dobrovoljnim priložima privatnih građana što beogradska vlada ne može spriječiti.¹⁸

Dakle, Pašić je zataškao činjenicu kako je beogradski vladin vrh organizirao, nadzirao i financirao tajnu obavještajnu i revolucionarno-terorističku mrežu. Pašić je isto učinio i sedam godina kasnije u doba opasne europske krize nakon Sarajevskog atentata, o čemu podrobnije u nastavku.

Krajem 1908. beogradska mreža dobila je najvažnije i, u povijesnom smislu, najsudbonosnije pojačanje jer je 17. prosinca 1908. budući organizator Sarajevskog atentata Vojislav Tankosić premješten na mjesto zapovjednika četničkog logora u gradiću Čupriji. Za djelatnost beogradske mreže karakteristično je što je premještaj izvršen u dogovoru između Ministarstva vanjskih poslova i Ministarstva vojske,¹⁹ što potvrđuje nadzor beogradskog vladinog vrha nad *Narodnom odbranom*.

Za daljnji razvoj događaja važno je naglasiti da je Nikola Pašić dobro poznao Tankosića i da je bio detaljno upućen u njegovu djelatnost. Naime, Pašić je krajem 1907. kao predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova od tadašnjeg ministra vojske, spomenutog generala Radomira Putnika, tražio da Tankosiću odobri fiktivni dopust kako bi ga uputio na četnikovanje u osmansku Makedoniju, pa ne čudi što su Pašiću bile poznate Tankosićeve zasluge za četničku akciju, ali i njegove osobne karakteristike, tj. rastrošnost i sklonost gomilanju i ne vraćanju dugova. Uz sve ovo, za razumijevanje uvezanosti beogradske mreže u državne institucije Kraljevine Srbije važno je imati na umu da je Tankosić čitavo vrijeme fiktivno bio djelatni vojni časnik koji je 1909. čak i unaprjeđen u čin satnika i odlikovan medaljom za vojničke vrline.²⁰

¹⁸ Mr. Whitehead to Sir Edward Grey, 15. II. 1907.; Enclosure in Despatch from Mr. J. B. Whitehead, No. '20 of April 2, 1908, G. P. GOOCH, Harold TEMPERLEY, *British documents V*, 117, 118; Olga POPOVIĆ-OBRAĐOVIĆ, *The Paliamentary system in Serbia. 1903-1914*, 604.

¹⁹ Odbor za Narodnu odbranu-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd; Ministarstvu vojnom, 17. XII. 1908., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 294, 295.

²⁰ Živojin Balugdžić, generalni konzul Kraljevine Srbije-Skoplje. Predsedniku ministarskog saveta i ministru inostranih dela Kraljevine Srbije Nikoli. P. Pašiću-Beograd, 26. II. 1908.; General R. Putnik Ministar vojni Kraljevine Srbije-Beograd. Predsedniku ministarskog veća i ministru vanjskih poslova Nikoli Pašiću, 31. III. 1908., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 105, 128, 129; Ministarstvo vojno Kraljevine Srbije-Beograd. Predsedniku Ministarskog saveta i ministru inostranih dela Kraljevine Srbije Nikoli Pašiću-Beograd, 16. XII. 1907., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ž. ANIĆ, *Dokumenti II-dodatak 3*, 492, 493; Milorad BELIĆ, *Komitski vojvoda Vojislav Tankosić*, Valjevo, 2005., 30.

Ova beogradska mreža koja je, kako smo vidjeli, najprije nosila ime *Srpsku odbrana*, zatim *Narodna odbrana*, u proljeće 1907. i u jesen 1908. dobila je dva važna strateška dokumenta.

STRATEŠKI DOKUMENTI BEOGRADSKJE MREŽE

Najprije je u travnju 1907. središnji odbor *Srpske odbrane*, koji je djelovao u okviru konzularnog odjela Ministarstva vanjskih poslova, sačinio dokument pod naslovom „Statut Centralnog odbora Srpske organizacije“ koji je vrlo precizno odredio ciljeve beogradske mreže i sredstva za postizanje tih ciljeva: „Zadatak Centralnog odbora je u srpskim potlačenim krajevima izvoditi organizaciju na revolucionarnoj osnovi i prema potrebi slati naoružane čete za obranu srpskog življa od svačije najezde,“ naglašeno je odmah na početku dokumenta.

Da bi ostvario ovaj cilj Centralni odbor predvidio je kako će od beogradske vlade jednom godišnje dobivati ogroman iznos od 240 tisuća dinara, koji će kontinuirano pravdati priznanicama za učinjene troškove, s tim da bi se prepiska između ove organizacije i beogradske vlade trebala odvijati ili u šiframa ili kroz strogo povjerljiva izvješća. Uz to, statut je predviđao da bi Centralni odbor i vlada u Beogradu trebali dijeliti sve relevantne informacije,²¹ što i nije bilo teško jer su, kako je to prethodno spomenuto, mnogi vladini dužnosnici istovremeno bili i aktivisti beogradske mreže.

Ovdje svakako treba imati na umu kako se formulacija o tome kako će beogradska mreža djelovati u „srpskim potlačenim krajevima“ podjednako odnosila na osmansku Makedoniju i na austrougarsku Bosnu i Hercegovinu iza čega je bila strateška računica tadašnjeg vladinog vrha u Beogradu koji se, želeći se osloboditi zavisnosti o Austro-Ugarskoj, jače priklonio silama Trojne antante, na prvom mjestu Rusiji i Francuskoj.²²

Drugi strateški plan nastao je kada je ministar vanjskih poslova Milovan Milovanović naložio generalnom konzulu u Solunu Jovanu M. Jovanoviću, konzulu u Bitolju Ljubomiru Mihailoviću, generalnom konzulu u Skopju Živojinu Balugdžiću i vicekonzulu u Prištini Milanu Rakiću da u Beogradu 27. rujna 1909. održe sastanak i napišu strateški dokument za djelovanje beogradske mreže u osmanskoj Makedoniji. U tom su dokumentu navedeni konzuli sugerirali

²¹ Centralni odbor SO.- Beograd. Koncept. Statut Centralnog odbora Srpske organizacije, 7. IV. 1907.; LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ž. ANIĆ, *Dokumenti II-dodatak 3*, 248, 249 – 251.

²² Dimitrije ĐORĐEVIĆ, *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije (1906.-1911.)*, 42, 43; David MACKENZIE, *Apis: Congenial Conspirator. The life of Colonel Dragutin T Dimitrijević*, 55.

kako je najvažniji zadatak srpske državne propagande na području osmanske Makedonije zaštita nacionalnog identiteta Srba od pobugarenja, poturčenja i albanizacije. Glavnim sredstvom za postizanje tog cilja smatran je novac koji bi se financirala četnička akcija, ali i crkve, škole te kulturne organizacije kao što su to pjevačka i gimnastička društva. „U tom pitanju treba imati povjerenje u šefove konzulata, te im staviti odjednom veću sumu novca na raspolaganje,“ napisali su konzuli.

Uz veće diskrecijsko pravo trošenja novca predviđenog za djelatnost beogradske mreže, konzuli su naglasili kako veću pozornost valja posveti informativnoj djelatnosti kroz posebnu novinsku agenciju, ali i poticanje gospodarske djelatnosti Srba u Osmanskom Carstvu.²³

Vrlo realističnu i prizemnu pozadinu ovih strateških vizija opisao je spomenuti konzularni djelatnik Bogdan Radenković koji je u srpnju 1909. Ministarstvo vanjskih poslova izvijestio da su, prema njegovim procjenama, srpskom stanovništvu u sjevernom dijelu osmanske Makedonije u ime vlade Srbije podijeljene 1441 puške. Ovome valja dodati i strogo povjerljivi memorandum Ministarstva vanjskih poslova koji je krajem 1910. i početkom 1911. sastavio Bogdan Radenković i u kojem se od državnih vlasti Srbije traži jamstvo za nekažnjivost, samostalnost i tajnost četničkih vojvoda te potpora četničkim aktivistima u korištenju tajnih kanala za kretanje za preko srbijansko-osmanske granice.²⁴

Praksa stvaranja tajnih kanala za prebacivanje obavještajaca i revolucionara-terorista kasnije je proširena i na austrougarsku Bosnu i Hercegovinu, o čemu opširnije u nastavku.

Kad se zna sve ovo, ne treba čuditi što je u kolovozu 1911. okružni načelnik u Vranju, koji je istovremeno bio lokalni povjerenik *Narodne odbrane*, vršitelju dužnosti ministra vanjskih poslova Jovanu M. Jovanoviću poslao službenu pritužbu zbog toga što se vojne vlasti miješaju djelatnost *Narodne odbrane* i ometaju tajno prebacivanje četnika na teritorij Osmanskog carstva. „Sve

²³ Ministar inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovan Milovanović-Beograd, 28. IX. 1909.; Prilog. Konzuli Kraljevine Srbije u Turskoj u Skoplju, Solunu, Bitolju, Prištini-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, 27. IX. 1909., Mihajlo VOJVODIĆ, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903. -1914.*, knjiga III., svezak 5-2, 800 – 805.

²⁴ Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd. Str. Pov. Br. 127, 19. VII. 1909., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 393, 394; Ministarstvo inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd, Str. Pov. Br. 15, kraj prosinca 1910. i početak siječnja 1911., Ljiljana ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Kliment DŽAMBAZOVSKI, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga IV, svezak 3-1, Beograd, 2009., 197, 198.

što radim izvan granice, radim po naredbi u uz znanje Ministarstva vanjskih poslova. Prema tome sve izvještaje o tome mom radu moram podnositi samo Ministarstvu vanjskih poslova," napisao je okružni načelnik,²⁵ potvrđujući tako da je beogradski vrh izravno nadzirao obavještajnu i revolucionarno terorističku mrežu *Narodne odbrane*.

Sve u svemu, beogradska vlada upravljala je obavještajnom i revolucionarno-terorističkom mrežom koja je od 1908. djelovala u austrougarskoj Bosni Hercegovini, što je imalo sudbonosne posljedice.

BEOGRADSKA MREŽA U BOSNI I HERCEGOVINI

„Veličanstvo, izdani smo. Rusija nas je ostavila," rekao je krajem ožujka 1909. predsjednik beogradske vlade Milovan Milovanović iznenađenom i potresenom kralju Petru Karađorđeviću, koji mu je odmah naložio da sazove sjednicu vlade. „Mi nećemo i ne možemo pristati na tako sramotnu kapitulaciju. Ako je potrebno da se ratuje, tu smo," dodao je kralj.

U pozadini ovih sjećanja kontroverznog srbijanskog prijestolonasljednika Đorđa Karađorđevića prijelomni je trenutak krize oko austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine. Riječ je o tzv. „diplomatskom ultimatumu“, kako je diplomatsku notu od 21. ožujka 1909., kojom je službeni Berlin na prihvatljiv način namjeravao okončati krizu oko austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, nazvao tadašnji ruski ministar vanjskih poslova Aleksandar Izvoljski. Rusija je tada, bojeći se rata i s Austro-Ugarskom i s Njemačkom, ali i austrougarske invazije Srbije, a nakon šestomjesečnih napetih diplomatskih pregovora priznala austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine.²⁶

U doba aneksijske krize koja je trajala od početka listopada 1908. do kraja ožujka 1909., kada je rat Srbije i Austro-Ugarske bio vrlo izgledan, u tijeku je bila transformacija *Srpske odbrane* u *Narodnu odbranu*. Transformacija se odvijala pod strogim nadzorom beogradske vlade o čemu svjedoči povjerljiv dopis činovnika u Ministarstvu vanjskih poslova Jovana T. Markovića koji je istovremeno bio i tajnik *Srpske obrane*, i koji je „prema naređenju više vlasti“, što će reći tadašnjeg ministra vanjskih poslova Milovana Milovanovića, požurivao primopredaju spomenutog ratnog materijala akumuliranog u četničkom središtu Vranju te

²⁵ Okružno načelstvo-Vranje. Zastupniku MID-a Kraljevine Srbije Jovanu M. Jovanoviću-Beograd, 3. VIII. 1911., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, K. DŽAMBAZOVSKI, *Dokumenti IV/4-1*, 439, 440.

²⁶ Đorđe KARADORĐEVIĆ, *Istina o mome životu*, Beograd, 1988., 266; D. MACKENZIE, *Apis*, 77, 78; V. KAZIMIROVIĆ, *Crna ruka*, 301-303; B. E. SCHMITT, *The Coming of the war of 1914*, I., 41, 42.

primopredaju dokumenta i novca. Konačna primopredaja službeno je obavljena 14. prosinca 1908., s tim da se čitava stvar oteгла do listopada i studenog 1909.²⁷

Na samom početku aneksijske krize, iako ustrojena kao tajna organizacija, *Narodna odbrana* postala je dio javne političke predstave koju je organizirao tadašnji ministar vanjskih poslova Milovan Milovanović. On je 8. listopada 1908. u gradskoj vijećnici u Beogradu okupio utjecajne javne osobe i, navodno, osnovao *Narodnu odbranu* koja je prikupljanjem dobrovoljnih priloga i dragovoljaca za rat trebala zaustaviti austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine. U ovoj političkoj predstavi je, među ostalima, sudjelovao spomenuti vođa četničkih gerilaca poručnik Vojislav Tankosić koji je dva mjeseca kasnije postavljen za zapovjednika logora za obuku četnika u gradiću Ćuprija. Nakon što je beogradska vlada 31. ožujka 1909. službeno prihvatila austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine, *Narodna odbrana* je, opet navodno, transformirana u kulturno-prosvjetno društvo.²⁸

U stvarnosti *Narodna odbrana* nastavila je djelovati kao obavještajna i revolucionarno-teroristička sastavnica politike Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu. O pripremama *Narodne odbrane* za rat protiv Austro-Ugarske svjedoči vrlo zanimljivo izvješće beogradskog Ministarstva unutrašnjih poslova s kraja listopada 1908. o tome kako je u gradu Šapcu, u blizini granice s austrougarskom Bosnom i Hercegovinom, osnovano „tajno patriotsko društvo“ povezano s *Narodnom odbranom* u Beogradu. To društvo je, uz propagandnu i obavještajnu djelatnost, namjeravalo prikupljati dragovoljce za očekivani rat Srbije s Austro-Ugarskom. U tom je smislu vrlo zanimljiv dopis koji je predsjednik središnjice *Narodne odbrane* general Božidar Janković u siječnju 1909. poslao nepoznatom, ali dobro upućenom i utjecajnom pojedincu u Moskvi čiji je pismo iz studenoga 1908. posebno pomno pročitano na sastanku vodstva *Narodne odbrane*. Prema

²⁷ Jovan T. Marković, sekretar Vrhovnog odbora S. O.-Beograd. Generalu Nikoli Stefanoviću predsjedniku Centralnog odbora S. O.-Beograd, 10. XII. 1908. Izvršni odbor S.O.-Vranje. Vrhovnom odboru S.O. Beograd, Str. Pov. br. 687., 5. XII. 1908.; Prilog 3. Tihomir Popović pisar Ministarstva inostranih dela-Beograd. Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd, 26. X. 1909., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 285, 286, 290, 403-405.

²⁸ Sidney BRADSHAW FAY, *The Origins of the World War* vol II, New York, 1928., 80, 81, 84; Luigi ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914.*, volume I., London, New York, Toronto, 1952., 222; Luigi ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914.*, volume II., Westport, Connecticut, 1980., Reprint, 25, 26; Odbor za Narodnu Odbranu-Beograd, Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije. Beograd, 12. XII. 1908.; Odbor za Narodnu odbranu-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, Ministarstvu vojnom, 17. XII. 1908.; Konzularno odeljenje Ministarstva inostranih dela Kraljevine Srbije – Beograd. Blagajni Ministarstva inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd, 2, XI. 1909., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 293, 294, 295, 407.

ovom, prilično detaljnom opisu, tadašnji vojni planovi begradske mreže obuhvaćali su novačenje dragovoljaca u dobi od 18 do 45 godina pri čemu su prednost imali vojni časnici navikli na ratne uvjete. Vrlo je zanimljivo što Janković u svom dopisu spominje odbor *Narodne odbrane* u Moskvi i priželjkuje dolazak tisuća dragovoljaca iz Rusije, pa u tu svrhu nudi pomoć srbijanskog poslanstva u Sankt Petersburgu,²⁹ što dodatno potvrđuje čvrstu zakulisnu povezanost *Narodne odbrane* i begradskog vladinog vrha.

Ipak, u pozadini ovog izvješća ponajprije valja vidjeti pripremu za reaktivaciju četnika zbrinutih u državnim službama. Da je tomu tako vrlo jasno svjedoči dobro uhodana praksa mirnodopskog zbrinjavanja četničkih veterana koju je ministar vanjskih poslova Milovan Milovanović u službenom dopisu Ministarstvu financija i Ministarstvu gospodarstva obrazložio ovako: „Uobičajeno je da se ovim ljudima, spremnima da u svako doba odgovore svojoj patriotskoj dužnosti i stave se na raspolaganje onima koji su pozvani da vode brigu o našim zajedničkim poslovima, dade državna služba u skladu sa njihovim sposobnostima. Njih se uglavnom upućuje u financijske straže i svi su se Vaši prethodnici ovim molbama odazvali. Stoga mi je čast umoliti vas gospodine zastupniče da izvolite izdati potrebno naređenje da se imenovanim četnicima dade služba u području Ministarstva financija i time ih zadržimo i obavežemo i za ubuduće.“³⁰

U tom je smislu vrlo znakovit i dopis koji je Vojislav Tankosić 1911. uputio Ministarstvu vanjskih poslova iz kojeg je vidljivo da su četnici pod njegovim zapovjedništvom imali pričuvna, državna namještenja, sedmorica su radila kao financijski stražari, četvorica kao željeznički službenici, a jedan je bio povjerljivi čovjek vojske, odnosno povjerenik zapovjednika Drinske divizijske oblasti.³¹

Usporedo sa svim ovim, *Narodna je odbrana* Ministarstvu vanjskih poslova, preko Ministarstva vojske, slala obavještajna izvješća o situaciji u Bosni i Hercegovini.

U prosincu 1908. *Narodna odbrana* izvijestila je o sklonostima muslimana u Bosni i Hercegovini prema Srbiji i Srbima, bez obzira na činjenicu što je u zemlji

²⁹ Srpska narodna odbrana, Mihajilo VOJVODIĆ, *Dokumenti* III-4., 675; Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Srbije-Beograd. Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd, 21. X. 1908.; Predsjednik Odbora Narodne odbrane general Božidar Janković-Beograd, Pov. Br. 170., 13. I. 1909., M. VOJVODIĆ, *Dokumenti i spolnoj politici Kraljevine Srbije 1903. -1914.*, knjiga III., svezak 3., Beograd, 2014., 316, 886, 887.

³⁰ Ministarstvo inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd. G.M. Kapetanoviću. Zastupniku Ministra finansija. Ministru privrede, 26. VII. 1911., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, K. DŽAMBAZOVSKI, *Dokumenti IV/4-I*, 310 – 312.

³¹ Kapetan Vojin Tankosić-Beograd. Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije-Beograd, 26. VIII. 1911., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, K. DŽAMBAZOVSKI, *Dokumenti IV/4-I*, 612.

bilo oko 150 000 austrougarskih vojnika. Uz to, izvijestila je kako austrougarske vlasti stalno dovlače nove vojne snage u zapadnu Bosnu jer se boje nemira u Dalmaciji. Rekapitulirajući svoje izvješće, *Narodna odbrana* je, vjerojatno izražavajući raspoloženje službenog Beograda, konstatala: „Narod je goloruk, ali je ipak oduševljenje veliko. Sad il' nikada osloboditi se jarma. Narod se nada da ga braća u Kraljevini Srbiji neće ostaviti bez pomoći.“³²

U dva izvješća iz siječnja 1909. *Narodna odbrana* donosi detaljan pregled sastava i rasporeda austrougarske vojske u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini naglašavajući kako su Srbi u mnogim gradovima i mjestima spremni podržati vojnu akciju Srbije te opet, karakteristično, konstatira: „Raspoloženje naroda u Hrvatskoj za rat je veliko. Narod nije nimalo zastrašen uhićenjima. Živo se raspituje što radi Srbija, hoće li biti rata i kakvo držanje treba zauzeti prema eventualnom ratu.“³³

Mjesec dana kasnije *Narodna odbrana* opet je poslala dosta opširno i detaljno izvješće o brojnom stanju austrougarskih vojnika i njihova naoružanja na području Bosne i Hercegovine, posebno na granici prema Srbiji, naglašavajući kako bi, u slučaju prodora srpske vojske, lokalni muslimani i pravoslavci spremno „skočili sa Srbijom zajedno na Austriju“. Desetak dana kasnije *Narodna odbrana* izvijestila je o austrougarskim vojnim pripremama u sjevernoj Hrvatskoj donoseći na osnovi toga procjenu kako Austro-Ugarska namjerava zaratiti sa Srbijom do svibnja 1909.³⁴

Ova izvješća pokazuju da je vladin vrh u Beogradu tijekom aneksijske krize ozbiljno računao s vojnim akcijama na teritoriju Austro-Ugarske. Zato je tada počelo stvaranje tajnih kanala za prebacivanje obavještajnih i gerilskih aktivista i oružja preko rijeke Drine u Bosnu i Hercegovinu. Ovi su kanali, kasnije, bili ključni za organizaciju Sarajevskog atentata.

³² Ministar vojni Kraljevine Srbije general Stepa Stepanović-Beograd. Ministru inostranih dela dr. Milovanu D. Milovanoviću-Beograd, 28. XII. 1908., M. VOJVODIĆ, *Dokumenti III/3*, 801, 802.

³³ Ministar vojni Kraljevine Srbije general Mihailo Živković-Beograd. Ministru inostranih dela dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, 12. I. 1909., M. VOJVODIĆ, *Dokumenti III/3*, 876 – 879; Ministarstvo vojno Kraljevine Srbije-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, 15. I. 1909., M. VOJVODIĆ, *Dokumenti III-4*, 134, 135.

³⁴ Ministarstvo vojno Kraljevine Srbije-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, 16. II. 1909.; Ministarstvo vojno Kraljevine Srbije-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, 2. III. 1909., M. VOJVODIĆ, *Dokumenti III/4*, 280 – 282, 377.

TAJNI KANALI U BOSNI I HERCEGOVINI

Prema svjedočenju srbijanskog pograničnog časnika Čedomira Popovića koji je organizirao djelatnost beogradske mreže u Bosni i Hercegovini, *Narodna odbrana* je u doba aneksijske krize u svoje redove počela regrutirati imigrante iz Austro-Ugarske. „Masa mladića pobjegla je iz Bosne i Hercegovine za vrijeme krize. *Narodna odbrana* ih je upućivala na vježbe u četničku školu u Čupriji. Ta obuka za cilj nije imala terorističke atentate, već vojničku obuku budućih boraca za nacionalno ujedinjenje,“ zapisao je Popović u svojim sjećanjima. Ipak, ovdje se valja prisjetiti kako je od prosinca 1908. zapovjednik logora u Čupriji bio utjecajni četnički gerilac i povjerljivi čovjek beogradske vlade poručnik Vojislav Tankosić,³⁵ što svakako znači da je beogradska mreža bila pojačana novačenjem imigranta iz Austro-Ugarske.

Da je tome tako svjedoči slučaj imigranta iz Hrvatske Milana Ciganovića koji je u doba aneksijske krize prošao obuku u Čupriji nakon čega je kao četnički gerilac ratovao u osmanskoj Makedoniji. Po završetku četnikovanja Ciganović je dobio namještenje činovnika Državne uprave željeznica u Beogradu s impresivnom mjesečnom plaćom od 250 dinara koja je daleko nadmašivala spomenute plaće četničkih vojvoda koje nisu prelazile iznos od 150 dinara mjesečno. To je vrlo vjerojatno značilo da je Ciganović, po uhodanoj praksi, preko *Narodne odbrane* i Ministarstva vanjskih poslova dobio vrlo unosnu državnu sinekuru s kojom je išla uloga očiju i ušiju Nikole Pašića. Da je tomu tako svjedoče riječi pukovnika Dragutina Dimitrijevića na Solunskom procesu iz 1917. kako se Ciganović, kao vladin svjedok optužbe, „odrekao nacionalnih poslova“, odnosno revolucionarne logike i postupao kao povjerljivi čovjek Nikole Pašića koji je nakon svjedočenja na Solunskom procesu najprije sklonjen u Ameriku te je nakon stvaranja Kraljevstva SHS od beogradske vlade kao nagradu dobio zemljišni posjed u okolici Skopja.³⁶

³⁵ Čedomir A. POPOVIĆ, Sarajevski atentat i organizacija *Ujedinjenje ili smrt*, *Nova Evropa* XXV/7, 397, 398; Odbor za Narodnu odbranu-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd, Ministarstvu vojnom, 17. XII. 1908.; Živojin Balugdžić, generalni konzul Kraljevine Srbije-Skoplje. Predsedniku ministarskog saveta i ministru inostranih dela Kraljevine Srbije Nikoli. P. Pašiću-Beograd, 26. II. 1908.; General R. Putnik Ministar vojni Kraljevine Srbije-Beograd. Predsedniku ministarskog veća i ministru vanjskih dela Nikoli Pašiću, 31. III. 1908., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 105, 128, 129, 294, 295; Ministarstvo vojno Kraljevine Srbije-Beograd. Predsedniku Ministarskog saveta i ministru inostranih dela Kraljevine Srbije Nikoli Pašiću-Beograd, 16. XII. 1907., LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ž. ANIĆ, *Dokumenti II-dodatak*, 3, 492, 493.

³⁶ ****Tajna prevrtana organizacija. Izveštaj sa pretresa vojnog suda za oficire u Solunu*, Solun, 1918., 197, 242; Vojislav BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat 28. VI 1914. Pisma i saopštenja*, Sarajevo, 1965., 92, 93.

Osim Ciganovića kroz četničku obuku u mjestu Čuprija prošao je globalno poznati sarajevski atentator Gavrilo Princip, budući aktivist beogradske mreže i vođa organizacije *Mlada Bosna* Vladimir Gaćinović te Đuro Šarac, koji je sudjelovao u organizaciji Sarajevskog atentata i mnogi drugi.³⁷

Djelatnosti beogradske mreže u Bosni i Hercegovini najkonkretnije razotkriva spomenuti diplomat Jovan M. Jovanović. Naime, on je u svome poslaničkom izvješću iz Beča krajem siječnja 1913. upozorio tadašnjeg premijera Nikolu Pašića kako su austrougarske vlasti u Mostaru uhitile vođu lokalnog gimnastičkog udruženja *Srpski sokol* kod kojeg su pronađene povjerljive šifre i spisak povjerenika *Narodne odbrane* u Hercegovini. Uz to, izvijestio je Jovanović, austrougarske su vlasti u Savi pokraj Brčkog pronašle kufer ručnih bombi iz srbijanskog vojnog skladišta u Kragujevcu s potpisom časnika koji je bombe izdao. To, kao i činjenica da su kod uhićenih pojedinaca pronađene upute za rukovanje bombama, svjedoči da je *Narodna odbrana* u Bosni i Hercegovini djelovala kao revolucionarno-teroristička organizacija. Naglašavajući kako je čitava stvar opasna za Srbiju, Jovanović je Pašića upozorio kako treba suzbiti ove članove beogradske mreže koji u Bosni i Hercegovini djeluju na svoju ruku.³⁸

Ipak, ovdje nije bila riječ o samovolji pojedinaca, nego o redovnoj djelatnosti beogradske mreže čiju su djelatnost, kako smo vidjeli, Jovanović, Pašić i vladin vrh u Beogradu nadzirali. Da je tomu tako svjedoči vrlo opširna prepiska koja se u lipnju 1914. odvijala između načelnika okruga Šabac i Ministarstva vanjskih poslova pod čijim je izravnim nadzorom bila *Narodna odbrana*, ali ne i *Crna ruka* koja je u svojoj djelatnosti koristila tajne obavještajne kanale koje je *Narodna odbrana* od 1908. stvorila u Bosni i Hercegovini. Zato je zanimljivo što je šabački okružni načelnik u dva povjerljiva dopisa, 4. i 14. lipnja 1914., obavijestio Ministarstvo unutrašnjih poslova kako jedan srbijanski granični časnik pokušava preko Drine u Bosnu i Hercegovinu prebaciti kufer u kojem su, kako se pokazalo kasnije, bila 4 revolvera i 400 metaka. Usporedo s naredbom iz Ministarstva vojske da se o čitavoj stvari provede istraga, premijer Nikola Pašić je ministru unutrašnjih poslova naložio da spriječi spomenuto krijumčarenje oružja. Istraga Ministarstva unutrašnjih poslova otkrila je kako je oružje prebacivano po naređenju satnika Joce Prvanovića koji je, to je važno naglasiti, krajem svibnja 1914. organizirao prebacivanje Gavrila Principa i druge dvojice

³⁷ V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Pisma i saopštenja*, 92; *Tajna prevratna organizacija*, 240, 241; Drago LJUBIBRATIĆ, *Vladimir Gaćinović*, Beograd, 1961., 47, 48.

³⁸ Poslanstvo Kraljevine Srbije u Austro-Ugarskoj-Beč. Predsedniku ministarskog saveta i ministru inostranih dela Nikoli Pašiću-Beograd, 29. I. 1913., Dušan LUKAČ, *Dokumenti o spoljnjoj politici Kraljevine Srbije 1903.-1914., knjiga VI. svezak 1*, Beograd, 1981., 186, 187.

sarajevskih atentatora preko Drine u Bosnu i Hercegovinu. Spomenuti kufer bio je namijenjen beogradskom obavještajcu Radi Malobabiću koji je oružje dijelio po Bosni Hercegovini,³⁹ što svakako treba vidjeti kao naoružavanje aktivista lokalne begradske mreže.

Da je tomu tako svjedoči izvješće zapovjednika lokalne granične straže u Šapcu, već spominjanog bojnika Ljubomira Vulovića, upućeno načelniku glavnog stožera srbijanske vojske vojvodi (feldmaršalu) Radomiru Putniku 19. lipnja 1914. u kojem Vulović ističe zavjereničku djelatnost koju je *Narodna odbrana*, koja je bila pod nadzorom vlade u Beogradu, izvodila na području austrougarske Bosne i Hercegovine. „Ja sam uvjeren da je ovaj čin rezultat nepažnje nekog od članova *Narodne odbrane* iz Beograda ili iz Šapca, pa bi bilo dobro ovu organizaciju istrgnuti iz ruku civilnih vlasti i predati je u ruke vojsci, bar dotle dok se nacionalni poslovi, za čije su izvršenje potrebna druga sredstva osim kulturnih, ne završe.“⁴⁰

Naravno, *Narodna odbrana* nije bila nikakva kulturno-obrazovna organizacija čiji su članovi, navodno zabunom, krijumčarili oružje iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu. To su iz prve ruke znali i bojnik Vulović i feldmaršal Putnik koji su, kako smo vidjeli, bili izravno uključeni djelatnost begradske mreže.⁴¹ Zato je vrlo zanimljiva dublja pozadina ove epizode koju otkriva povjerljivo izvješće tadašnjeg šefa obavještajnog odsjeka glavnog stožera srpske vojske potpukovnika Dragutina Dimitrijevića – Apisa od 21. lipnja 1914. u kojem, među ostalim, piše: „Iz predmeta vidim da se govori o prijenosu oružja, streljiva i bombi u Bosnu za Radu Malobabića, a u cilju naoružavanja našeg življa u Bosni.“ Precizirajući namjenu oružja, Dimitrijević konstatira kako bi u Bosni i Hercegovini „kuriri i važniji povjerenici trebali imati ručno oružje za samoobranu“.

Nakon vrlo opširne elaboracije Malobabićeve obavještajne djelatnosti, Dimitrijević u svom izvješću objašnjava način na koji je *Narodna odbrana* bila umiješana u krijumčarenje oružja u austrougarsku Bosnu i Hercegovinu. „S obzirom da su ovi zahtjevi policijskih vlasti i *Narodne odbrane* štetni za

³⁹ Načelstvo okruga šabačkog-Šabac. Ministarstvu unutrašnjih dela Kraljevine Srbije, 4. VI., 14. VI. 1914.; Kraljevsko srpsko ministarstvo vojno-Beograd. Komandi drinske divizijske oblasti-Valjevo, 14. VI. 1914.; Ministarstvo unutrašnjih dela-Beograd. Ministarstvu inostranih dela-Beograd, 15. VI. 1914., Vladimir DEDIJER, Života ANIĆ, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII, sveska 2, Beograd, 1980., 290, 331, 337 – 339.

⁴⁰ V. Granični Odsjek. Poverljivo službeno. Načelniku glavnog đeneralštaba“, 19. VI. 1914., V. DEDIJER, Ž. ANIĆ, *Dokumenti VII-2*, 343, 344.

⁴¹ Odbor za Narodnu odbranu-Beograd. Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije dr. Milovanu Milovanoviću-Beograd; Ministarstvu vojnom, 17. XII. 1908.; Prilog I. Uticajne ličnosti u akciji organizacije Srpska odbrana 1908. godine, LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti III-dodatak*, 294, 295, 301, 302.

obavještajnu djelatnost glavnog stožera meni je čast zamoliti da se po ovom pitanju učini potreban korak i da se *Narodnoj odbrani*, u mjeri u kojoj ovlaštena za rad izvan granica, treba dati na znanje da njen rad treba biti na usluzi, a ne smetati radu glavnog stožera i da radoznalost njenih članova glede prekograničnog rada vojnih vlasti nije na mjestu i izlazi izvan granica njenih zadataka.⁴²

Dakle, kako konstatira Dimitrijević, *Narodna odbrana* imala je mandat beogradske vlade za tajnu obavještajnu i revolucionarno-terorističku djelatnost u Bosni i Hercegovini i taj je mandat ometao istovjetnu djelatnost srbijanskog vojnog vrha koji je stajao iza *Crne ruke* koja je dijelom koristila organizacijske kanale *Narodne odbrane* u Bosni i Hercegovini.

U tom je smislu vrlo znakovito to što je Rade Malobabić od 1911. najprije bio povjerenik *Narodne odbrane* u Bosni i Hercegovini, da bi kasnije počeo raditi za pukovnika Dimitrijevića, odnosno obavještajnu službu glavnog stožera srbijanske vojske. Također, važno je spomenuti da je Malobabić koristio već uhodani kanal za ubacivanje povjerenika u Bosnu i Hercegovinu koji je išao od Beograda preko Šapca do Loznice, a onda preko Drine. Taj su kanal koristila i trojica sarajevskih atentatora, Gavrilo Princip, Nedjeljko Čabrinović i Trifun Grabež, koji su krajem svibnja 1914. iz Beograda krenuli u Sarajevo.⁴³

U ovom kontekstu vrlo je važna bila spomenuta organizacija *Ujedinjenje ili smrt*, poznatija pod nazivom *Crna ruka*, koju je 1911. osnovala skupina mlađih zavjerenika iz 1903. Temeljni programski cilj ove organizacije bio je „ujedinjenje Srpstva“ kroz „revolucionarnu borbu“, te korištenjem utjecaja u vojsci i politici Kraljevine Srbije, ali i korištenjem obavještajnih i revolucionarno terorističkih resursa *Narodne odbrane*. Zbog toga ne treba čuditi što je stvarni vođa *Crne ruke* Dragutin Dimitrijević – Apis održavao bliske veze kraljevskim dvorom u Beogradu, s predsjednikom beogradske vlade i ministrom vanjskih poslova Milovanom Milovanovićem i što je 1913. postao šef vojno-obavještajne službe i što je uživao zaštitu šefa glavnog stožera srpske vojske spomenutog vojvode (feldmaršala) Radomira Putnika koji je i sam, kako smo vidjeli, sudjelovao u djelatnosti beogradske mreže. Uz to, Dimitrijević je, u znatnoj mjeri, nadzirao i *Narodnu odbranu* jer je na mjestu njezina tajnika bio član vodstva *Crne ruke* Milan Vasić, što je značilo da je Dimitrijević imao nadzor nad obavještajnom i revolucionarno-terorističkom mrežom koja je djelovala u Bosni i Hercegovini. *Crna ruka* bila je povezana i s četničkom sastavnicom beogradske mreže kojoj su pripadali osnivači i članovi njezina vodstva Vojislav Tankosić i spomenuti

⁴² Kraljevski srpski glavni đeneralštab-Izveštajni odsjek-Beograd. Kraljevskom srpskom đeneralštabu. Operativnom odeljenju-Beograd, 21. VI. 1914., V. DEDIJER., Ž. ANIĆ, *Dokumenti VII/2*, 363 – 365.

⁴³ *Tajna prevrtana organizacija*, 97, 213; V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Pisma i sjećanja*, 127, 128.

granični časnik Čedomir Popović. Koliko je *Crna ruka* bila uvezana u beogradsku mrežu svjedoči činjenica da je njezin osnivač i član njezina vodstva bio spomenuti konzularni djelatnik i aktivist beogradske mreže Bogdan Radenković.⁴⁴

Sve u svemu, uoči Sarajevskog atentata *Narodna odbrana* i dalje je bila pod nadzorom beogradske vlade, s tim da je *Crna ruka*, koja je djelovala mimo nadzora beogradske vlade, uspjela za svoje svrhe upotrebljavati mrežu *Narodne odbrane* u Bosni i Hercegovini.

Zato su vrlo zanimljiva sjećanja Čedomira Popovića prema kojima je *Narodna odbrana* trebala poslužiti kao kulturno-prosvjetna krinka vojno-obavještajne djelatnosti beogradskog glavnog stožera, ali i nacionalno-revolucionarne djelatnost *Crne ruke*, pri čemu je spomenuti tajnik *Narodne odbrane* Milan Vasić ovu organizaciju trebao držati pod nadzorom *Crne ruke*. Za potrebe ovako isprepletene beogradske mreže je u travnju i svibnju 1912. jedan mladić iz Bosne i Hercegovine imena Vladimir Gaćinović izvršio povjerljive organizacijske poslove koji su uključivali novačenje lokalnih ljudi u *Narodnu odbranu* i stvaranje obavještajno-komunikacijskih kanala u Hercegovini. Koliko je ova djelatnost bila u skladu s revolucionarno-terorističkom logikom beogradske mreže svjedoči Gaćinovićevo izvješće od 22. svibnja 1912. u kojem on piše kako je u Hercegovini organizirao ljude za vršenje raznih diverzija u slučaju rata Austro-Ugarske i Srbije. Činjenica da je Gaćinović početkom 1913. preko *Narodne odbrane* dobio mjesečnu stipendiju od vrlo pristojnih 100 dinara za studij u Švicarskoj⁴⁵ sasvim je u skladu s uhodanom praksom ove organizacije koja je materijalno zbrinjavala svoje aktiviste.

U tom su smislu zanimljiva i sjećanja nesuđenog atentatora i kasnijeg kroničara Sarajevskog atentata Vojislava Bogičevića: „Imali smo veze sa *Narodnom odbranom*, ali istražne vlasti toj vezi nisu mogle ući u trag. Meni je poznato da su između nas bili kuriri Stevan Botić i Milutin Vuković i da su često išli u Priboj Veljku Čubriloviću. Oni su u šubarama nosili šifrirane vijesti koje su odatle prebacivane u Srbiju.“⁴⁶

Zanimljive podatke donose i sjećanja pravoslavnog svećenika Mihaila Jovanovića koji je 1914. služio u jednom selu u blizini gradića Bijeljene i koji svjedoči da je u sjeveroistočnoj Bosni postojala dobro razrađena mreža *Narodne odbrane* koja je održavala izravne veze s lokalnim povjerenikom ove organizacije u Šapcu Božom Milanovićem. *Narodna odbrana* je u Bijeljini i okolici imala svoje

⁴⁴ M. Ž. ŽIVANOVIĆ, *Pukovnika Apis i Solunski proces*, 671.

⁴⁵ Č. POPOVIĆ, Sarajevski atentat i organizacije ujedinjenje i smrt, 396; D. LJUBIBRATIĆ, *Vladimir Gaćinović*, 90, 91; Drago LJUBIBRATIĆ, *Gavrilo Princip*, Beograd, 1959., 145.

⁴⁶ V. BOGIČEVIĆ, *Sarajevski atentat. Pisma i saopštenja*, 77.

povjerenike i tajne kurire koji su održavali veze s graničnim časnicima u Srbiji, a svećenik Jovanović je kao povjerenik *Narodne odbrane* povremeno odlazio u Šabac.⁴⁷

Sve u svemu, *Narodna odbrana* je u razdoblju između od početka aneksijske krize u listopadu 1908. do Sarajevskog atentata u lipnju 1914. u Bosni i Hercegovini provodila obavještajnu i revolucionarno-terorističku djelatnost u koju su bili upućeni i vladin i vojni vrh u Beogradu i koji su znali da je Sarajevski atentat organiziran kroz mrežu *Narodne odbrane*.

NARODNA ODBRANA I SARAJEVSKI ATENTAT

Da je tomu zaista bilo tako svjedoči izjava prvog sarajevskog atentatora Nedjeljka Čabrinovića na sudskom procesu u Sarajevu u listopadu 1914. Prema toj izjavi Čabrinović se u kolovozu 1913. u Beogradu susreo sa spomenutim sekretarom *Narodne odbrane* i članom vodstva *Crne ruke* Milanom Vasićem koji ga je u *Narodnu odbranu* regrutirao pristojnim iznosom od 15 dinara, knjigom srpskih narodnih pjesama i preporukom da bude „dobar Srbin“. Sasvim u skladu s prethodno opisanom praksom beogradske mreže, Čabrinović je dva mjeseca kasnije preko *Narodne odbrane* dobio zaposlenje slagara u Državnoj tiskari u Beogradu s vrlo pristojnom početničkom plaćom od 90 dinara mjesečno, koja je kasnije nešto povećana. U to vrijeme Čabrinović je zalazio u beogradske gostionice *Žirov Vijenac* i *Zlatna Moruna*, u koje su zalazili i drugi budući sarajevski atentatori i tu se družio s bivšim četnicima.⁴⁸

Revolucionarno-terorističko ozračje u kojem se Čabrinović tada kretao na vrlo je dojmljiv način opisao jedan od nesuđenih sarajevskih atentatora, Borislav Jeftić: „Uz komitske brade i kame golobrađa đaćka lica; oštri i teški tipovi navikli na zlo i krv, sa mladim sanjalačkim fizionomijama,“ zapisao je Jeftić napominjući da se u tom krugu pojavljivao Milan Ciganović koji je imao bliske veze s Vojislavom Tankosićem i koji je bio vjerojatni agent Nikole Pašića. U ovakvom je okružju četnikovanje u osmanskoj Makedoniji u očima mnogih imigranata iz Bosne i Hercegovine imalo romantično obilježje nacionalne revolucije što je u znatnoj mjeri oblikovalo razmišljanje sarajevskih atentatora. U tom je smislu posebno zanimljiv slučaj Gavrila Principa koji je preko *Narodne odbrane* 1912. dospio na obuku u četnički logor u mjestu Pokuplju gdje ga je obučavao vrlo utjecajan četnički aktivist i čovjek kojega je beogradski vladin vrh poznao

⁴⁷ V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Pisma i saopćenja*, 123 – 125.

⁴⁸ V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke*, 30, 31.

vrlo dobro, Vojislav Tankosić. Kada je Tankosić odbio Principa i druge školarce povesti u bojeve I. balkanskog rata, *Narodna odbrana* osigurala im je željezničke karte za povratak u Beograd.⁴⁹

Kad se zna sve ovo, ključna su pitanja koja je na spomenutom sudskom procesu sarajevskim atentatorima postavio austrougarski državni tužitelj nakon što je je Čabrinović ustvrdio da je atentat na nadvojvodu Franju Ferdinanda organizirao i izvršio sam, iz vlastitih razloga: „Vi ste odlučili izvesti atentat iz vlastitih motiva, a zvanični krugovi iz Srbije su vam pomogli? Kako je to moguće? Ciganović, Tankosić, Popović, onaj drugi kapetan u Loznici, učitelj i drugi. Svi su vam išli na ruku da možete prenijeti oružje. Kako je moguće da vam se stavljaju na raspolaganje da izvedete namjeru, kad ste imali namjeru izvesti atentat iz vlastitih razloga?“⁵⁰

Ove riječi pokazuju da su austrougarske vlasti imale određenu predodžbu o djelovanju begradske mreže i njezine povezanosti sa srbijanskim državnim vrhom zbog čega je Čabrinović na sudu morao priznati barem dio svojih saznanja o revolucionarno-terorističkom karakteru *Narodne odbrane*. „*Narodna odbrana*, osim što imade kulturni princip, imade još i revolucionarni. Ona je revolucionarna organizacija,“ rekao je Čabrinović, dodajući kako je *Narodna odbrana* novačila četnike-dragovoljce i pripremala ih za I. balkanski rat.

Još je eksplicitnija sudska izjava Gavrila Principa koji je djelovanje *Narodne odbrane* opisao ovako: „Mnogo je komita išlo u Tursku ali, bez sumnje, oružja im nije davano. Ona je vrbovala kandidate, a snabdijevala ih je država,“ izjavio je Princip pred sudom.⁵¹ Sve u svemu, sarajevski su atentatori na suđenju dali sažet, ali točan opis djelatnosti *Narodne odbrane* koja je, kao što smo prethodno vidjeli, od 1905., najprije pod imenom *Srpska odbrana* bila obavještajna i revolucionarno-teroristička produžena ruka Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu koje je nadziralo, organiziralo i financiralo njezinu djelatnost u kojoj si sudjelovali mnogi pripadnici vladinog i vojnog vrha u Beogradu.⁵² Kad se zna sve ovo, ne treba čuditi što su sarajevski atentatori krajem svibnja 1914. krenuli dobro uhodanim kanalom *Narodne odbrane* od Beograda, preko Šapca i Loznice,

⁴⁹ B. JEFTIĆ, *Sarajevski atentat*, 23, 24; D. LJUBIBRATIĆ, *Gavrilo Princip*, 49, 51, 53.

⁵⁰ V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke*, 41, 42.

⁵¹ V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke*, 56, 57, 103.

⁵² Predgovor priređivača, LJ. ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, knjiga II-dodatak 1*, 9, 13-15, 17; Str. Pov. Br. 104, 23. I. 1908., Prilog I. Uticajne ličnosti u organizacije Srpska odbrana 1908. godine.; Srpska odbrana, Ljiljana ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, knjiga III, dodatak Organizacija Srpska odbrana*, 1908. godine, Beograd, 2011., 83, 84, 301, 302, 417, 418.

zatim kroz sjeveroistočnu Bosnu do Sarajeva koji je uspješno koristio spomenuti obavještajac glavnog stožera srbijanske vojske Rade Malobabić.⁵³

Da stvar bude zanimljivija, iza putovanja sarajevskih atentatora stajala je obavještajno-strateška procjena Dragutina Dimitrijevića koji je, na prijedlog iskusnog i utjecajnog Vojislava Tankosića, odobrio odlazak sarajevskih atentatora u njihovu sudbonosnu misiju. Naime, Dimitrijević je bio uvjeren kako su austrougarski manevri u okolici Sarajeva, zakazani za kraj lipnja 1914., uvod u invaziju Srbije. Također je zanimljivo što je tadašnji predsjednik beogradske vlade Nikola Pašić, kako smo vidjeli, bio detaljno upoznat s djelatnošću ključnog organizatora Sarajevskog atentata Vojislava Tankosića i što je u pripremi atentata sudjelovao njegov vjerojatni agent Milan Ciganović. Na putu iz Beograda u Sarajevo buduće sarajevske atentatore je u Šapcu, po Tankosićevu nalogu, dočekaao granični časnik Rade Popović koji ih je vlakom uputio u Loznicu gdje im je pomogao prethodno spomenuti granični časnik Joco Pervanović. Nakon prelaska Drine atentatore je u Bosni i Hercegovini dočekala vrlo dobro organizirana mreža vladine organizacije *Narodna odbrana*.⁵⁴

Iako su Pašić i beogradski vladin vrh s jedne strane priželjkivali 10 godina mira s Austro-Ugarskom kako bi nakon balkanskih ratova mogli obnoviti vojsku i ugušiti albansku pobunu, odnosno asimilirati novoosvojena područja na Kosovu i u Makedoniji, zbog čega su Hrvatsko-srpsku koaliciju u Hrvatskoj i srpske političare u Bosni i Hercegovini usmjeravali na provladinu politiku, postojala je i druga, ratobornija računica. O tome svjedoči strogo povjerljivi dopis Nikole Pašića od 26. svibnja 1914., u kojem srbijanskom veleposlaniku u Rumunjskoj Mihailu Ristiću napisao: „Imat ćemo vremena popraviti financijsko stanje i spremiti vojsku i čekati razvoj velikog događaja koji se sprema. Na tome trebaju raditi Rumunjska, Rusija i Srbija (Crna Gora će ići s nama).“⁵⁵

Tadašnje ratoborno ozračje iza kulisa beogradskog vladinog vrha zabilježio je srbijanski poslanik u Njemačkoj Miloš Bogičević riječima: „Financijski u potpunosti vezana za Francusku, politički založena u Rusiji, Srbija je brzim korakom kretala u sukob s Austrijom.“⁵⁶

⁵³ *Tajna prevratna organizacija*, 97, 213; V. BOGIĆEVIĆ, *Sarajevski atentat. Pisma i saopćenja*, 123 – 125.

⁵⁴ Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989., 45, 46. Đorđe S. STANKOVIĆ, *Nikola Pašić i jugoslavensko pitanje*, Beograd, 1985., 140, 141; D. LJUBIBRATIĆ, *Gavrilo Princip*, 212 – 215; M. BELIĆ, *Komitski vojvoda Vojislav Tankosić*, 51; Č. POPOVIĆ, *Sarajevski atentat i organizacije ujedinjenje i smrt*, 407, 408; Borivoje JEFTIĆ, *Sarajevski atentat. Sećanja i utisci*, Sarajevo, 1924., 28 – 30, 128; Radovan DRAŠKOVIĆ, *Pretorijanske težnje u Srbiji*, 193; S. BRADSHAW FAY, *The Origins of the World War*, II, 117-120.

⁵⁵ Odgovor poslaniku. Strogo povjerljivo, 23. V. 1914., *Dokumenti VII/2*, 231.

⁵⁶ M. BOGHITČEVITCH, *Causes of the War*, 62.

Sličnu sliku donosi i izvješće britanskog poslanika u Beogradu Ralpa Pageta o razgovoru s tadašnjim glavnim tajnikom u srbijanskom Ministarstvu vanjskih poslova Jovanom M. Jovanovićem, početkom studenog 1912.: „Podsjetio sam gospodina Jovanovića, koji je živahno i opširno pričao o prijateljstvu sa Austrijom, kako dobar dio nevolja u Hrvatskoj ima izvorište u srbijanskim intrigama i da položaj Austrije u sadašnjem trenutku nije uopće lak. Ovo je on spremno priznao, ali je rekao kako je uzrok nevolja u Hrvatskoj i drugim srpskim pokrajinama agresivna politika Austrije prema Srbiji.“⁵⁷

Kada se zna sve ovo, vrlo uvjerljivo zvuči odlomak iz memoranduma kojim je 24. srpnja 1914. austrougarski ministar vanjskih poslova Leopold von Berchtold upozorio britanskog ministra vanjskih poslova Edwarda Greya kako Sarajevski atentat ima jasnu beogradsku pozadinu. „Izjave i priznanja počinitelja zločinačke brutalnosti od 28. lipnja otkrivaju da su sarajevska ubojstva planirana u Beogradu, da su eksploziv koji su izvršitelji imali sa sobom dobili od srbijanskih vojnih časnika i državnih dužnosnika koji su pripadali *Narodnoj odbrani*,“ napisao je, među ostalim, Berchtold.⁵⁸

Uvjerljivi su i podatci iz memoranduma koji je austrougarska vlada sutradan uputila vladama u Berlinu, Rimu, Parizu, Londonu, Sankt Petersburgu i Carigradu i u kojem se vrlo točno opisuje djelatnost *Narodne odbrane* i njezina povezanost s vladom u Beogradu: „Imajući izvorište u već postojećim revolucionarnim komitetima, nastala je kao privatno udruženje mada je u stvarnosti bila udruženje srbijanskih vojnih i civilnih dužnosnika, u potpunosti zavisno od Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu.“ Uz to, u memorandumu je pisalo kako je *Narodna odbrana* početkom 1909. organizirala tromjesečnu komitsku (četničku, op. aut.) obuku za oko 140 kandidata među kojima su bili austrougarski podanici. Obuka se odvijala u mjestu Čuprija i koju je, među ostalima, predvodio Vojislav Tankosić. Na koncu, u memorandumu se zaključuje: „Ovom akcijom, koja je provođena vrlo otvoreno i koju je ohrabivala srbijanska vlada *Narodna odbrana* je pripremala gerilski rat protiv Austro-Ugarske.“⁵⁹ Time je vlada u Beču prilično precizno opisala djelatnosti begradske mreže koja je, kako smo vidjeli, još od 1905. bila produžena ruka srbijanskog Ministarstva vanjskih poslova te je od aneksijske krize 1908. djelovala u Bosni i Hercegovini.

⁵⁷ Sir R. Paget to Sir Edward Grey, 2. XI. 1912., Beograd, *British Documents IX/2*, 82.

⁵⁸ Count Berchtold Austrian Minister for Foreign Affairs, to Count Mensdorff Austrian Ambassador in London. (Communicated by Count Mensdorff, July 24. 1914), *** *Collected diplomatic documents relating to the outbreak of the European War*, London, 1915., I, 82.

⁵⁹ Count Berchtold to the Imperial and Royal Ambassadors at Berlin, Rome, Paris, London, St. Petersburg and Constantinople, 25. VII. 1914., *** *Collected diplomatic documents relating to the outbreak of the European War*, London, 1915., 461, 462.

Naravno, iako su zapažanja austrougarske vlade faktografski točna, ovdje valja naglasiti da se, kako smo to vidjeli, u beogradskom vladinom vrhu čitavu stvar shvaćalo kao sredstvo borbe za srpsko nacionalno ujedinjenje. U tom smislu vrlo je lako razumjeti postupak srbijanskog premijera Nikole Pašića koji je odbio prihvatiti zahtjev iz austrougarske diplomatske note, zapravo ultimatum, od 23. srpnja 1914. kako bi Srbija na svom teritoriju trebala prihvatiti „suradnju... predstavnika austrougarske vlade s ciljem suzbijanja subverzivnog pokreta usmjerenog protiv teritorijalnog integriteta Monarhije“ i prihvatiti sudjelovanje austrougarskih delegata u istrazi za sudski postupak protiv onih koji su u Srbiji sudjelovali u organizaciji Sarajevskog atentata. Pašićev odgovor na ovu notu otklonio je sudjelovanje austrougarskih službenika u istrazi na teritoriju Srbije ako se to kosi s međunarodnim pravom čime je, u stvarnosti, zataškao djelatnost beogradske obavještajne i revolucionarno-terorističke mreže čiju je pozadinu službeni Beč u tom trenutku prilično dobro poznao, što se ponajprije vidi iz zahtjeva za uhićenjem jednog od ključnih ljudi te mreže Vojislava Tankosića, ali i Pašićeva vjerojatnog agenta Milana Ciganovića. U kojoj bi mjeri istraga koju je tražila vlada u Beču dala vrlo zanimljive rezultate svjedoči cirkularna nota austrougarskog ministra vanjskih poslova Leopolda von Berchtolda od 25. srpnja 1914. kojom je svoje poslanike u prijestolnicama velikih europskih sila izvijestio o rezultatima istrage o Sarajevskom atentatu. U toj je noti, među ostalim, navedeno kako je beogradsko Ministarstvo vanjskih poslova *Narodnu odbranu* sasvim držalo u svojim rukama iako ju se prema vani predstavljalo kao privatnu kulturnu-prosvjetnu organizaciju. Vrlo su zanimljivi i austrougarski obavještajni podatci koji otkrivaju kako je *Narodna odbrana* novačila ljude koji su u odlučnim trenutcima trebali porušiti željezničke mostove u Bosni i Hercegovini, dakle upravo ono što je u travnju i svibnju 1912. u Hercegovini radio spomenuti aktivist beogradske mreže Vladimir Gaćinović.⁶⁰ Zato nije teško zaključiti da bi policijska istraga u kojoj su u Srbiji trebali sudjelovati austrougarski službenici pred europskom javnošću razotkrila djelatnost beogradske obavještajne i revolucionarno-terorističke mreže, pa ne treba čuditi što je premijer Nikola Pašić takvu istragu odbio.

Ovo Pašićevo zataškavanje djelatnosti beogradske mreže u austrougarskoj Bosni i Hercegovini bilo je sudbonosno u kontekstu tadašnjih europskih

⁶⁰ Count Berchtold to Baron von Giesel, Belgrade, 22. VII. 1914., Wien; Note of Royal Servian Government, 25. VII. 1914.; Count Berchtold to the Imperial and Royal Ambassadors in Berlin, Rome, Paris, London, St. Petersburg and Constantinople. Enclosure 7. From Confidential Reports About the Narodna Odbrana, 25. VII. 1914., *The Austro-Hungarian Red*, u James BROWN-SCOTT, *Diplomatic documents relating to the outbreak of the European War*, part I, New York, 1916., 17, 63; D. LJUBIBRATIĆ, *Vladimir Gaćinović*, 91.

napetosti čiju je pozadinu vrlo jezgrovito sažeo tadašnji britanski ministar vanjskih poslova sir Edward Grey: „Moguće je da je vlada Srbije bila nemarna i da istraga na sudu u Sarajevu pokaže da je ubojstvo nadvojvode planirano na srpskom teritoriju. Ako austrijski zahtjevi Srbiji budu u razumnim granicama i ako Austrija pokaže vjerodostojna opravdanja za te zahtjeve, nadam se da će sve biti napravljeno da ne dođe do narušavanja mira. Bilo bi vrlo poželjno da Austrija i Rusija porazgovaraju ako ova situacija postane teška,“ napisao je Gray tri dana prije spomenute austrougarske note Srbiji koja je intenzivirala europsku diplomatsku napetost i toliko uzburkala ambicije, strahove i ratoborno raspoloženje u Njemačkoj, Francuskoj, Rusiji i Velikoj Britaniji da je europski rat počeo izgledati neizbježnim.⁶¹

Kad se zna sve ovo važno je na umu imati stajališta koja je 2005. iznio američko-francuski povjesničarski dvojac Jay Winter i Antonie Prost kako „sve države, svi narodi, u različitoj mjeri dijele odgovornost za katastrofu koju nisu bili u stanju predvidjeti i spriječiti“. To znači da pitanje suodgovornosti Kraljevine Srbije za Sarajevski atentat, za eskalaciju europske krize u srpnju 1914. i izbijanje I. svjetskog rata krajem srpnja i početkom kolovoza 1914. ima puno kompleksniju pozadinu koja se ne može svesti na upiranje prstom u službeni Beograd, ni na negiranje njegove suodgovornosti. Tu suodgovornost razotkriva prethodno opisana obavještajna i revolucionarno-teroristička mreža koja je, pod izravnim nadzorom begradske vlade, djelovala najprije u osmanskoj Makedoniji, zatim i u austrougarskoj Bosni i Hercegovini. Djelatnost ove mreže i njezina izrazita uloga u organizaciji Sarajevskog atentata svjedoči o razini suodgovornosti vladinog vrha Kraljevine Srbije za europsku krizu koja je krajem srpnja i početkom kolovoza 1914. eksplodirala u I. svjetski rat.⁶²

ZAKLJUČAK

U razdoblju od 1905. do 1914. begradska vlada izravno je nadzirala i financirala djelatnost obavještajne i revolucionarno-terorističke mreže. Ta je mreža od 1905. do 1908., pod imenom *Srpska odbrana*, djelovala u osmanskoj Makedoniji. U prosincu 1908. *Srpska odbrana* je, pod budnim okom posebnog

⁶¹ Sir Edward Grey to Sir G. Buchanan, 20. VII. 1914., G. P. GOOCH, Harold TEMPERLEY, *British Documents on the Origins of the War 1898.-1914. The Outbreak of War. Foreign Office Documents, vol. XI., June 28th-August 4th 1914.*, London, 1926., 53, 54; James JOLL, Gordon MARTEL, *The Origins of the First World War*, 3rd edition, New York, 2007., 248.

⁶² J. WINTER, A. PROST, *The Great War in History*, Cambridge, 2005., 56, 204; T. RAJČIĆ, Stogodišnja kontroverza o suodgovornosti Srbije za Sarajevski atentat i I. svjetski rat, 317, 350.

činovnika beogradskog Ministarstva vanjskih poslova, transformirana u organizaciju *Narodna odbrana* koja je djelovala i u osmanskoj Makedoniji i u austrougarskoj Bosni i Hercegovini.

Na čelu ove mreže bio je trenutni srbijanski ministar vanjskih poslova, a njezina se djelatnost odvijala kroz konzularno odjeljenje Ministarstva vanjskih poslova pod čijim je okriljem *Narodna odbrana* angažirala mladobosanca Vladimira Gaćinovića koji je tijekom travnja i svibnja 1912. u Hercegovini organizirao obavještajne i revolucionarno-terorističke kanale beogradske mreže.

Kroz *Srpsku odbranu* i *Narodnu odbranu* četnici su vodili gerilski rat u osmanskoj Makedoniji za što su od Ministarstva vanjskih poslova, osim plaća, dobivali uniforme, oružje, novac za hranu te medicinsku skrb. Nakon povratka u Srbiju čekali ih je državno namještenje koje je trebalo jamčiti njihovu reaktivaciju kada to zatraži beogradska vlada. Takvo, vrlo unosno državno namještenje dobio je Milan Ciganović, jedan od suorganizatora Sarajevskog atentata, povjerljiv čovjek utjecajnih ljudi beogradske mreže, ali i vjerojatni agent premijera Nikole Pašića. U svemu je posebno važno naglasiti djelatnost srbijanskog vojnog časnika i utjecajnog četničkog gerilca Vojislava Tankosića kojeg je Nikola Pašić poznavao osobno i u čiju je djelatnost bio detaljno upućen.

Beogradska vlada uspješno je zataškavala svoju izravnu povezanost s ovom mrežom, što je bilo očito već u travnju 1907. kada je tadašnji premijer i ministar vanjskih poslova Nikola Pašić britanskom poslaniku u Beogradu netočno rekao kako je četnička akcija privatna inicijativa koja nema veze s vladom Srbije. Sedam godina kasnije Pašić je u istoj ulozi i sličnom tvrdnjom negirao obavještajni i revolucionarno-teroristički karakter *Narodne odbrane*, odbijajući posebnu istragu o djelatnosti ove organizacije u kojoj su trebali sudjelovati činovnici poslani iz Beča, kako je to traženo u austrougarskoj diplomatskoj noti od 23. srpnja 1914.⁶³ U pozadini ovakvog držanja bio je strah službenog Beograda da bi bečki vrh, pred europskom javnošću, mogao razotkriti djelatnost obavještajne i revolucionarno-terorističke mreže i Sarajevski atentat izravno povezati sa srbijanskim državnim i vojnim vrhom.⁶⁴

Sve u svemu, djelatnost beogradske mreže u Bosni i Hercegovini i činjenica da je Sarajevski atentat izveden u aranžmanu organizaciji *Narodne odbrane* i *Crne ruke* razotkriva znatnu razinu suodgovornosti beogradskog vladinog vrha za Sarajevski atentat i podcrtava njezinu suodgovornost za europsku diplomatsku

⁶³ O. POPOVIĆ-OBRAĐOVIĆ, *The Parliamentary system in Serbia. 1903. – 1914.*, 608; L. ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914*, II, 367, 368.

⁶⁴ L. ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914*, II., 360; Barbara JELAVICH, *Russia's Balkan entanglements 1806 - 1914*, Cambridge, 1991., 257.

krizu koja je krajem srpnja i početkom kolovoza 1914. eksplodirala u globalni sukob koji danas poznajemo kao I. svjetski rat. Jednostavno rečeno, zbog djelatnosti u članku opisane beogradske mreže i zbog djelatnosti Dragutina Dimitrijevića – Apisa, koji nije bio običan građanin nego čelnik vojno-obavještajne službe, službena Srbija suodgovorna je za izbijanje I. svjetskog rata.

U tom je smislu posebno važno što je Sarajevski atentat teško zamisliv bez dobro uhodane mreže koju je u Bosni i Hercegovini nakon aneksijske krize 1908. stvorila tajna obavještajna i revolucionarno-teroristička organizacija *Narodna odbrana*, s tim da je tadašnji srbijanski premijer Nikola Pašić u načelu znao za pripreme za Sarajevski atentat što ipak ne znači da ga je on organizirao. Tim više što se jedan ovakav atentat nije uklapao u njegove političke računice i što nije imao neprikosnoveni nadzor nad represivnim, osobito vojnim aparatom Kraljevine Srbije, što je posebno bilo vidljivo iz sukoba s *Crnom rukom* u proljeće 1914., a što je dovelo do pada vlade i raspisivanja izbora za srbijanski parlament. U pozadini svega bio je tadašnji srbijanski vrh koji je bio zaštitnik *Crne ruke* kojom Nikola Pašić nije zapovijedao jer je ona bila konkurent od vlade nadziranoj organizaciji *Narodna odbrana*.

IZVORI I LITERATURA

OBJAVLJENI IZVORI I DOKUMENTI:

- ALBERTINI, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, volume I, London, New York, Toronto, 1952.
- ALBERTINI, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, volume II, Westport, Connecticut, 1980., reprint.
- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga II-dodatak 1, Beograd, 2008.
- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, ANIĆ, Života, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga II-dodatak 3, Beograd, 2008.
- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga III-dodatak *Organizacija Srpska odbrana*, 1908. godine, Beograd, 2011.
- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, DŽAMBAZOVSKI, Kliment, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga IV, svezak 3-1, Beograd, 2009.
- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, DŽAMBAZOVSKI, Kliment, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga IV, svezak 4-1, Beograd, 2009.
- BOGHITCÉVITCH, Miloš, *Causes of the War*, Amsterdam, Rotterdam, 1919.
- BOGIČEVIĆ, Vojislav, *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova održane u Sarajevu 1914. godine*, Sarajevo, 1954.
- BOGIČEVIĆ, Vojislav, *Sarajevski atentat 28. VI 1914. Pisma i saopštenja*, Sarajevo, 1965.
- BROWN-SCOTT, James, *Diplomatic documets relating to the outbreak of the European War*, part I, New York, 1916.
- DEDIJER, Vladimir, ANIĆ, Života, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII, sveska 2, Beograd, 1980.
- GOOCH, G. P., TEMPERLEY, Harold, *British Documents on the Origins of the War 1898-1914, vol. V. Middle East. Macedonian problem and Anexation of Bosnia, 1903-1909*, London, 1928.
- GOOCH, G. P., TEMPERLEY, Harold, *British Documents on the Origins of the War 1898-1914. The Outbreak of War. Foreign Office Documents, vol. XI., June 2 8th-August 4th*, 1914, London, 1926.
- JEFTIĆ, Borivoje, *Sarajevski atentat. Sećanja i utisci*, Sarajevo, 1924.
- LUKAČ, Dušan, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903.-1914.*, knjiga VI., svezak 1, Beograd, 1981.
- KARAĐORĐEVIĆ, Đorđe, *Istina o mome životu*, Beograd, 1988.
- POPOVIĆ, Čedomir A., *Sarajevski atentat i organizacije Ujedinjenje ili smrt, Nova Europa*, knj. XXV., sv. 7., Beograd, 1932., 394 – 414.
- RADENIĆ, Andrija, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga I, svezak 1, Beograd, 1991.
- RAKIĆ, Milan, *Konzulska pisma 1905-1911*, Beograd, 1985.

- STANOJEVIĆ, Stanoje, *Ubistvo austrougarskog prestolonaslednika Ferdinanda*, Beograd, 1923.
- VOJVODIĆ, Mihajlo, *Dokumenti i spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903. -1914.*, knjiga III., svezak 3., Beograd, 2014.
- VOJVODIĆ, Mihajlo, *Dokumenti i spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903. -1914.*, knjiga III., svezak 4., Beograd, 2014.
- VOJVODIĆ, Mihajlo, *Dokumenti i spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903. -1914.*, knjiga III., svezak 5-2., Beograd, 2014.
- ŽIVANOVIĆ, Milan Ž., *Pukovnik Apis. Solunski proces hiljadu devetsto sedamnaeste*, Beograd, 1955.
- Collected diplomatic documents relating to the outbreak of the European War*, London, 1915.
- Tajna prevrtana organizacija. Izveštaj sa pretresa vojnog suda za oficire u Solunu*, Solun, 1918.

LITERATURA:

- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom*, Beograd, 1965.
- BELIĆ, Milorad, *Komitski vojvoda Vojislav Tankosić*, Valjevo, 2005.
- BRADSHAW FAY, Sidney, *The Origins of the World War*, vol II, New York, 1928.
- DESPOT, Igor, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Zagreb, 2013.
- DRAŠKOVIĆ, Radovan, *Pretorijanske težnje u Srbiji*, Beograd, 2006.
- ĐORĐEVIĆ, Dimitrije, *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije (1906.-1911.)*, Beograd, 1962.
- DJORDJEVIĆ, Dimitrije, *The 1905. Parliamentary Crisis in Serbia*, *Balkanica*, XLVII (2016.), 198 – 216.
- ILIĆ, Vladimir, *Srpska četnička akcija 1903.-1912.*, Beograd, 2011.
- JELAVICH, Barbara, *Russia's Balkan entanglements 1806 - 1914*, Cambridge, 1991.
- JOLL, James, MARTEL, Gordon, *The Origins of the First World War*, 3rd edition, New York, 2007.
- KAZIMIROVIĆ, Vasa, *Crna ruka*, Kragujevac, 1997.
- KRIZMAN, Bogdan, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989.
- LJUBIBRATIĆ, Drago, *Gavrilo Princip*, Beograd, 1959.
- LJUBIBRATIĆ, Drago, *Vladimir Gaćinović*, Beograd, 1961.
- MIJATOVICH, Chedomille, *A Royal Tragedy*, London, 1906.
- MACKENZIE, David, *Apis: Congenial Conspirator. The life of Colonel Dragutin T Dimitrijević*, New York, 1989.
- PEROVIĆ, Latinka, Historian Đorđe Stanković, Prof. PhD (1944–2017), *Tokovi istorije*, 3/2018., 147 – 169.
- POPOVIĆ-OBRADOVIĆ, Olga, *The Paliamentary system in Serbia. 1903.-1914.*, Beograd, 2013.

- RAJČIĆ, Tihomir, Problem uloge Kraljevine Srbije u Sarajevskom atentatu i izbijanju Prvog svjetskog rata, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 59/2017., Zadar - Zagreb, 2017., 407 – 435.
- RAJČIĆ, Tihomir, Stogodišnja kontroverza o suodgovornosti Srbije za Sarajevski atentat i I. svjetski rat, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 62/2020., Zadar - Zagreb, 2020., 317 – 356.
- ROSSOS, Andrew, *Rusija i Balkan. Međubalkanska rivalstva i ruska vanjska politika 1908-1914*, Zagreb, 1992.
- SCHMITT, Bernadotte E., *The Coming of The War of 1914*, volume I, London, New York, 1930.
- STANKOVIĆ, Đorđe S., *Nikola Pašić i jugoslavensko pitanje*, Beograd, 1985.
- WINTER, Jay, PROST, Antonie, *The Great War in History*, Cambridge, 2005.
- ŽIVANOVIĆ, Živan, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, Knjiga četvrta, Beograd, 1925.

Tihomir RAJČIĆ

THE ROLE OF THE BELGRADE INTELLIGENCE AND
REVOLUTIONARY-TERRORIST NETWORK IN THE SARAJEVO
ASSASSINATION AND SERBIA'S CO-RESPONSIBILITY FOR THE
OUTBREAK OF THE FIRST WORLD WAR

SUMMARY

In this article, the author continues his research to the level of co-responsibility of the Kingdom of Serbia for the First World War, through the reconstruction of the secret Belgrade intelligence and revolutionary-terrorist network. In this sense, the author reveals how the top of the government of the Kingdom of Serbia from 1905 directly supervised and financed the intelligence and revolutionary-terrorist network that operated in Ottoman Macedonia and that operated in Austro-Hungarian Bosnia and Herzegovina from October 1908, under the name of National Defence. The head of this network was the Serbian Minister of foreign affairs at the time, and influential people from the Serbian military and political leadership, as well as numerous diplomats and military officers who participated in its work. The Belgrade network organized intelligence and revolutionary-terrorist activity in Bosnia and Herzegovina, which also included the preparation of guerrilla actions similar to those in Ottoman Macedonia. Armed volunteers who went through chetnik training in Serbia were introduced into Bosnia and Herzegovina through special intelligence channels. Without this branched and well-established activity of the National Defence, it would be difficult to imagine the Sarajevo assassination, which underlines the co-responsibility of the top government of the Kingdom of Serbia for the European diplomatic crisis that exploded in late July and early August 1914 into the global conflict we know today as World War I. The article is mostly based on documents from the collection *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903.- 1914.* [*Documents on the Foreign Policy of the Kingdom of Serbia 1903-1914*].

Keywords: Belgrade network, intelligence channels, National Defence, chetniks, responsibility of the Serbian government.